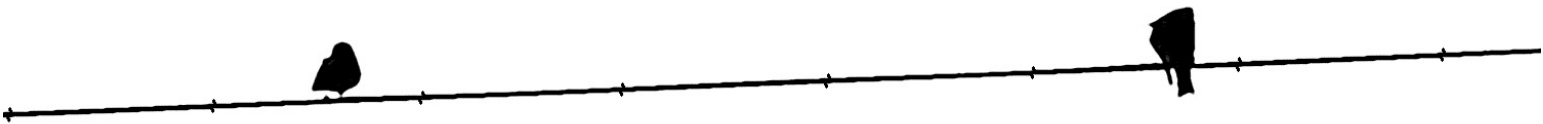

LEVEN TUSSEN GRENZEN

Een onderzoek naar de positie van uitgeprocedeerde asielzoekers in een natie-staat
georiënteerde wereldorde

ASTRID KROON

LEVEN TUSSEN GRENZEN

Een onderzoek naar de positie van uitgeprocedeerde asielzoekers in een
natie-staat georiënteerde wereldorde

Door Astrid Kroon

Deze thesis is geschreven in het kader van de Master Culturele
Antropologie: Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief

Universiteit Utrecht
Augustus 2013

Astrid Kroon¹
Studentnummer: 3473708
Begeleidster: Dorien Claessen
Contact: astrid_kroon@hotmail.com

Voor hen zonder de juiste papieren, maar die hier wel zijn.

VOORWOORD

“Mijn vader heeft geen papieren”, zei Otje. “Daarom zijn we op de vlucht. Zonder papieren kun je niet leven”, zegt mijn vader. “Ik wel”, zei Kwark de Kraai. “Ik weet niet wat papieren zijn, maar ik weet zeker dat ik ze niet heb. En toch leef ik.”

Annie M.G. Schmidt (1983)

De situatie waarin uitgeprocedeerde asielzoekers zich bevinden is complex, zo bleek telkens weer gedurende de hele onderzoeksperiode: van het schrijven van een onderzoeksvoorstel tot dit eindproduct dat voor u ligt. Telkens wanneer ik dacht helemaal door te hebben hoe de vork in de steel steekt, bleek er altijd wel een uitzondering op de regel of was de realiteit in mijn ogen zo onwerkelijk, dat ik deze nauwelijks kon bevatten. Echter, het bovenstaande fragment uit Annie M.G. Schmidts boek *Otje* (1983) toont hoe zelfs aan een kind kan worden uitgelegd wat voor gevolgen het heeft als een persoon geen (of vooral niet de juiste) papieren heeft. Nationaliteiten, paspoorten en verblijfsvergunningen zijn een menselijk construct dat ervoor heeft gezorgd dat dergelijke “papieren” een voorwaarde zijn om een volwaardig leven te kunnen leven binnen een natie-staat georiënteerde wereldorde.

Wat voor uitwerkingen het niet hebben van (de juiste) papieren heeft op het dagelijks leven van veel mensen, had ik mij tot enkele maanden geleden niet kunnen inbeelden. Ik ben erachter gekomen dat “mijn” geliefde stad Utrecht, naast de standaard beelden van pittoreske grachten, het studentenleven en de sierlijk prijkende domtoren, een heel ander gezicht kent. Er is namelijk ook een verborgen wereld waarvan de bewoners normaliter niet zichtbaar zijn. Van Kanaleneiland tot Overvecht, op de hoek van de straat en misschien wel bij de burens wordt een minder rooskleurig leven geleefd. Omdat zij geen papieren hebben. Zij mogen hier niet zijn, maar kunnen vaak ook niet zomaar weg en leven tussen grenzen. Met deze thesis hoop ik onder andere een stuk onwetendheid over deze kwestie weg te kunnen nemen en een bijdrage te leveren aan de verbetering van de situatie waarin deze groep mensen zich bevindt.

Deze thesis had nooit tot stand kunnen komen zonder de hulp van Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen Utrecht (SNDVU), die mij de gelegenheid heeft geboden mijn onderzoek uit te voeren binnen hun organisatie. Dagelijks zetten

de medewerkers zich met hart en ziel in voor de voormalig asielzoekers, in de hoop hun toekomstperspectief te verbeteren. Daarnaast maakten zij altijd tijd om mijn talloze vragen te beantwoorden en boden mij de mogelijkheid een duurzame relatie op te bouwen met mijn informanten, om op deze wijze mijn onderzoek tot een succes te maken.

Daarbij een woord van dank aan Dorien Claessen, mijn begeleidster van Universiteit Utrecht. Met haar kritische houding ten opzichte van mijn werk heeft zij mij steeds opnieuw gestimuleerd het onderste uit de kan te halen en ervoor gezorgd dat ik deze scriptie naar een hoger niveau heb weten te tillen. Daarbij wist zij, ondanks haar soms strenge commentaren, mij continue te motiveren. Zeker op de momenten dat ik door de bomen het bos niet meer zag, liet ze mij de potentie van mijn werk inzien.

Eveneens bijzondere dank aan mijn studiec collega's Esmé van Eijk, Nina Stegeman en Judith Weuring; voor jullie opbeurende woorden, kritische commentaren en gedachtewisselingen tijdens de vele uren die we samen hebben doorgebracht in de Universiteitsbibliotheek.

Maar bovenal wil ik mijn informanten bedanken die, ondanks de multiple problemen waar zij mee te kampen hebben, ervoor open stonden om mij hun verhaal te vertellen. Door hun vluchthistories, anekdotes uit hun dagelijks leven en dromen met mij te delen (verhalen die, wegens de pijnlijke gevoelens die worden opgeroepen, soms liever worden weggestopt), gaven zij mij hun vertrouwen deze op zorgvuldige wijze aan “de buitenwereld” kenbaar te maken. Zoals informant Serge uitlegt: *“I tell you because when you have a sore and you don't show it to nobody... Who will get medicine for you? Can the doctor see you're in pain?”*

Jullie verhalen zullen niet onverteld blijven.

Astrid Kroon,
Augustus 2013

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	2
-----------	---

INLEIDING | EEN OP DE SPITS GEDREVEN DEBAT |

THEORETISCHE INBEDDING	8
A National Order of Things	8
Het naakte bestaan	11
ONDERZOEKSLOCATIE & POPULATIE	13
METHODEN & REFLECTIE	14
Methodologische keuzen	14
Verhaal als dialoog	14
Kritische noot	16
OPBOUW THESIS	16

DEEL I | OP DE VLUCHT: DIEPE WONDEN DOOR EEN VERLEDEN VOL GEWELD |

HOOFDSTUK 1 – ALS THUIS GEEN THUIS (MEER) IS	21
Identiteit & territoire	24
HOOFDSTUK 2 – COMPLEXITEIT VAN TERUGKEER	26
“Pas als het veilig is, ben ik bereid terug te keren”	26
Terugkeer in praktijk: onuitzetbaar	28
Unnatural Mode of Being	29

DEEL II
| COMPLEXITEIT VAN HET HEDEN: GEVANGEN TUSSEN TERRITOIEN |

HOOFDSTUK 3 – DE STAAT ALS PORTIER	35
Vreemdelingendetentie	36
Grenzen dwars door de samenleving	38
HOOFDSTUK 4 – LEVEN BUITEN DE POLIS	40
Geen ‘daar’, maar ook geen ‘hier’	40
Onzekerheid	42
Louter mens	43

DEEL III
| ONZEKERE TOEKOMST: DROMEN VAN EEN BETER LEVEN |

HOOFDSTUK 5 – AGENTS VAN HUN EIGEN TOEKOMST?	49
National Order of Things & Agency	50

HOOFDSTUK 6 – ALS DE TIJD STIL STAAT	54
--------------------------------------	----

CONCLUSIE	57
-----------	----

BIBLIOGRAFIE	61
--------------	----

BIJLAGEN	67
Bijlage I: Informantenlijst	67

NOTEN	69
-------	----

INLEIDING

| EEN OP DE SPITS GEDREVEN DEBAT |

“Wat ik graag zou willen? Ik wil iets doen, dat is het enige. Werken, zodat ik misschien in de toekomst een gezin kan onderhouden. Zorgen voor mensen, of iets in de bouw of horeca. Eigenlijk lijkt het me allemaal wel leuk. Het maakt voor mij niet uit of dit in Nederland of China is”, zucht de 35-jarige Ming.² “Of stuur me naar Afrika, dat vind ik ook goed. Als ik maar wat mag doen...” De uit China afkomstige Ming, verliet in zijn tienerjaren zijn geboorteland om op zoek te gaan naar zijn ouders die het land om politieke redenen waren ontvlucht. Naar verluidt zouden zij in Nederland verblijven, maar hij heeft hen nooit gevonden. Hij belandt in de politiek-juridische molen van asielaanvragen en daaraan gerelateerde procedures; een negatief advies volgt. Ondertussen is Ming negentien jaar verder. Uitgeprocedeerd en daarom niet welkom in Nederland.³ Terugkeer naar China is ook geen optie. Als het gaat om repatriëring van migranten, zijn sommige landen erg terughoudend. China is hier een voorbeeld van, zo stelt onder andere de Internationale Organisatie voor Migratie (2008) en het US State Department Country Report on Human Rights (2012).⁴ Chinezen die voor langere tijd in West-Europa zijn geweest, zijn vaak niet toegestaan terug te keren naar China, omdat de Chinese autoriteiten vrezen dat hun ervaringen met democratie hen wellicht gevaarlijk heeft gemaakt (Leerkes & Broeders 2010: 81). Dit maakt dat Ming gevangen zit tussen terreinen en, met andere woorden, een leven tussen grenzen leeft.

Het verhaal van Ming staat niet op zichzelf. Jaarlijks worden in Nederland duizenden asielverzoeken afgewezen. In 2011 was dit 57 procent van het totaal aantal asielaanvragen in dat jaar (Eurostat 2012).⁵ Deze groep mensen is niet langer welkom in Nederland en moet het land binnen 28 dagen verlaten (Rijksoverheid z.j.).⁶ Echter, dit gebeurt lang niet altijd. Terugkeer is om uiteenlopende redenen complex, bijvoorbeeld omdat het land van herkomst geen reisdocumenten wil afgeven of wanneer een land dit enkel wil doen wanneer een persoon verklaart vrijwillig terug te keren (Spijkerboer 2013). Wanneer een persoon na de gestelde vertrektermijn toch nog in Nederland verblijft, is degene vanaf dat moment “ongedocumenteerd vreemdeling” en niet langer rechtmatig in Nederland. Deze groep mensen verdwijnt

in de illegaliteit; een wereld die normaliter niet zichtbaar is voor “de gewone burger”. Naar schatting verblijven er tussen de 60.667 en de 133.624 mensen in deze verscholen wereld, waarvan de bewoners slechts sporadisch ten tonele verschijnen (Van der Heijden e.a. 2011).^{7 8 9}

Het politieke en maatschappelijke debat ten aanzien van de positie van uitgeprocedeerde asielzoekers in Nederland werd tijdens de veldwerkperiode, van 4 februari tot 30 april 2013, op de spits gedreven; onder andere vanwege de plannen van Kabinet Rutte II om illegaliteit strafbaar te stellen.¹⁰ De afgelopen maanden werd steeds meer zichtbaar van het leven dat deze “verborgen gemeenschap” dagelijks leidt. Voor het grote publiek begon allemaal met de tentenkampen in Den Haag en Amsterdam, waar uitgeprocedeerde asielzoekers naast hun gevecht tegen de opkomende winterkou ook stredden tegen het huidige asiel- en vreemdelingenbeleid.¹¹ Dit beleid komt steeds meer onder vuur te liggen, zeker wanneer de Russische asielzoeker Aleksandr Dolmatov zelfmoord pleegt en tientallen gedetineerde vreemdelingen in honger- en dorststaking gaan.¹² De beelden leiden tot veel discussie en schetsen een abnormaal beeld van “humaan Nederland”. Paradoxaal genoeg illustreren deze beelden ook de dagelijkse werkelijkheid van mensen die gevangen zitten in het systeem. Het niet langer welkom zijn in Nederland en het gegeven dat terugkeer complex en soms onmogelijk is, maakt dat uitgeprocedeerde asielzoekers leven tussen grenzen. Hoewel zij niet langer in Nederland mogen zijn, blijkt de realiteit zich hier weinig van aan te trekken. Zij zijn hier en gaan niet zomaar weg.

De hierboven uiteengezette problematiek illustreert de huidige functie van het natie-staatsysteem. Een dergelijke manier van ordening wordt vaak opgevat als de natuurlijke wijze en is dan ook alom vertegenwoordigd in politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke vertogen (Hindness 2004; Malkki 1992). Echter, doordat dit politieke orgaan niet stroomlijnt met de veel complexere hedendaagse werkelijkheid die de grenzen van de natie-staat overtijgt, ontstaat er een spanningsveld waar onder andere het leven van uitgeprocedeerde asielzoekers sterk door wordt beïnvloed (Beck 2003; Benhabib 2004; Castles & Miller 2009; Inda & Rosaldo 2008; Tsing 2005).

Dit spanningsveld staat centraal binnen deze thesis. In de eerste plaats is gekeken welke positie¹³ uitgeprocedeerde asielzoekers innemen in de Nederlandse samenleving. Vervolgens is hierbij de vraag gesteld wat voor inzichten deze positie van uitgeprocedeerde asielzoekers verschaft in de huidige functie van de natie-staat. Een antwoord op deze vragen dient te worden geformuleerd door enerzijds de

ervaringen en percepties van uitgeprocedeerden zelf te bestuderen en anderzijds huidige maatschappelijk-politieke discoursen onder de loep te nemen. De uitwerking hiervan is tweeledig. Door middel van een antropologische studie wordt in de eerste plaats aangetoond wat voor invloed mondialiseringsprocessen hebben op de dagelijkse realiteit van specifieke samenlevingen, cultuur en hun leefwijzen (Inda & Rosaldo 2008). Antropologie baseert zich namelijk, om met de woorden van Elizabeth Colson (2003: 3) te spreken, op een “*back and forth process*”. *We move from careful ethnography that deals with the particular in all its uniqueness to a comparison that provides a deeper understanding of the human condition* (Colson 2003: 3).” Zoals de woorden van Colson duidelijk maken: door met behulp van een etnografische studie het “specifieke” onder de loep te nemen, wordt meer duidelijk over het grotere geheel waarvan dit “specifieke” onderdeel is. In de tweede plaats wordt binnen dit onderzoek dan ook meer duidelijk over het “grote geheel” waarbinnen uitgeprocedeerde asielzoekers zich bewegen. Zo wordt bijvoorbeeld inzichtelijk gemaakt dat een wereld die de natie-staat als natuurlijk ordeningsprincipe beschouwd, niet kan verklaren dat er een aanzienlijke groep mensen niet langer te vertegenwoordigen is binnen een dergelijke categorische orde. Deze thesis levert daarmee een bijdrage aan het maatschappelijke debat en tegelijkertijd aan wetenschappelijke discussies omtrent thema’s als de natie-staat, *rootedness*, thuis en humaniteit. De theoretische grondslagen van de centrale vraagstukken binnen deze thesis, worden in de volgende paragraaf verder uitgewerkt.

THEORETISCHE INBEDDING

A NATIONAL ORDER OF THINGS

Mondialisering en mobiliteit zijn de *buzz*-woorden van de 21^e eeuw; stromen van onder andere informatie, kapitaal en mensen gaan in versneld tempo de wereld over. Migratiestromen zijn hier een voorbeeld van (Castles & Miller 2009). Waar in 1910 nog zo’n 33 miljoen mensen in andere gebieden dan hun geboorteland woonden, waren dit er in het jaar 2000 al 175 miljoen (Benhabib 2004:5).¹⁴ Vluchtelingenstromen zijn hier een belangrijk onderdeel van. In toenemende mate voelen mensen zich genoodzaakt zich los te koppelen van de lokale plek waar zij verblijven¹⁵; zij vallen in de categorie die Bauman (1998) *vagabonds* noemt. Dit in

tegenstelling tot de *tourists*, een groep die zich vrij is te bewegen over de aardbol.¹⁶

Dergelijke migratiestromen hebben gezorgd voor structurele veranderingen van samenlevingen op onder ander demografisch, economisch en sociaal niveau. De algemene populatiestructuur is aan constante verandering onderhevig; deze is meer heterogeen geworden (Faist 2009; Inda & Rosaldo 2008). De groeiende etnische diversiteit als gevolg van internationale migratie, zorgt voor een aantal grote uitdagingen op politiek niveau. Zo is de ideologie van de natie-staat onder druk komen te staan. Veronderstelde etnische homogeniteit, zoals in een gemeenschappelijke taal, cultuur, tradities en geschiedenis, wordt gezien als basis van de natie-staat zoals ontwikkeld sinds de achttiende eeuw. Doordat samenlevingen in het migratietijdperk steeds heterogenere vormen aannemen, worden dergelijke ideeën bedreigd (Castles & Miller 2009: 15). Met andere woorden: de natie als monocultureel volk valt niet langer meer samen met de staat als politiek-geografische entiteit (Van der Pijl e.a. [red] 2009: viii).

Met de urgentie om internationale migratie te reguleren, is eveneens het principe van soevereiniteit onder druk komen te staan. Het dominante Westfaalse model waarbij absolute macht wordt toegekend aan de natie-staat (en geen enkele andere macht van buitenaf het recht heeft te interveniëren), lijkt in veel gevallen niet meer op te gaan (Benhabib 2004; Castles & Miller 2009). Seyla Benhabib (2004: 4-5) legt uit waarom:

“The model’s efficacy and normative relevance are being challenged by the rise of a global economy through the formation of free markets in capital, finance, and labor; the increasing internationalization of armament, communication, and information technologies; the emergence of international and transnational cultural networks and electronic spheres; and the growth of sub- and transnational political actors. Globalization draws the administrative-material functions of the state into increasingly volatile contexts that far exceed any one state’s capacities to influence decisions and outcomes.”

Gesteld kan worden dat de mondiale stromen van onder andere informatie, kapitaal en mensen de natie-staat in een hachelijke positie hebben gebracht. In de huidige wereld is een dergelijke vorm van sociaal-politieke organisatie namelijk te klein om economische, immunologische en informatieve problemen aan te pakken. Dergelijke

problematiek overstijgt de grenzen van de natie-staat. Anderzijds is het orgaan te groot om “kleinere” problemen van lokale aard op te lossen (Benhabib 2004: 4-5).

Echter, hoewel de natie-staat zich in een precaire positie bevindt, kent dit politieke orgaan paradoxaal genoeg nog veel macht en heeft een belangrijke structurerende functie (Benhabib 2004; Malkki 1992;1995a/b; Tsing 2005). Zo blijft er, ondanks de ineenstorting van traditionele concepten van soevereiniteit die waar te nemen is, een sterk monopolie over grondgebied. Dit is met name terug te zien in hedendaags immigratie- en burgerschapsbeleid. Benhabib (2004) stelt dat er een zekere ironie te bespeuren is in huidige politieke ontwikkelingen. Terwijl staatssoevereiniteit in economische, militaire en technologische domeinen sterk erodeert, moeten nationale grenzen (hoewel steeds meer poreus) nog altijd dienen om vreemdelingen en indringers buiten te houden (Benhabib 2004: 6).

De huidige tijd kan volgens Khosravi (2010: 1) het beste worden gekenmerkt door de “triumf van grenzen”; of met andere woorden “*an epoch of border fetisism*”, waarbij grenzen voor een groot deel bepalend zijn hoe de wereld eruit ziet. Grenzen dienen als scheidende factor. Ze bestaan niet om assimilatie of integratie in de hand te werken, maar hebben als doel *insiders* te scheiden van de *outsiders* (Donnan & Wilson 1999). De landkaart is het concrete voorbeeld dat toont hoe de wereld een *mosaic of unities* is, van naties, met duidelijke contouren en verschillende kleuren. Grenzen zijn, anders gezegd, geconstrueerd om verschil aan te geven (Khosravi 2010: 1).

Antropologe Liisa Malkki (1992; 1995a/b) spreekt in dit licht over een *national order of things*, waarmee zij doelt op het gegeven dat de natie-staat (en intrinsiek aan verbonden landsgrenzen) vanzelfsprekend wordt gezien als belangrijkste structurerende principe binnen de mondiale wereld. Deze orde wordt vaak gelijk gesteld aan een *natural order of things* (Malkki 1992). Met andere woorden: het is een systeem dat zo bekend is, dat het vaak wordt opgevat als natuurlijke wijze van ordening en waarmee de historische achtergrond van dit systeem wordt vergeten (Hindness 2004; Khosravi 2010; Malkki 1992).¹⁷ Grenzen worden gepresenteerd als primordiaal, tijdloos en onderdeel van de natuur (Khosravi 2010: 1).¹⁸

Hier treedt een spanningsveld op met de dagelijkse werkelijkheid waarin aanzienlijke groepen mensen, zoals vluchtelingen en ontheemden, zich bevinden. Een wereld die wordt gekenmerkt door een *national order of things*, kan namelijk niet verklaren dat sommige mensen niet langer te vertegenwoordigen zijn binnen de natie-

staat (Agamben 2000). Zij vormen een *unnatural mode of being* (Khosravi 2010). Het gevolg hiervan is dat wanneer een ontheemde erkenning aanvraagt in een ander land, maar dit verzoek wordt afgewezen en degene tegelijkertijd niet terug kan naar het land van herkomst, deze persoon in *a state of limbo* verkeerd (Benhabib 2001). De persoon zit dan gevangen tussen terroiren die geen residentie willen verlenen (Arendt 1968 in Benhabib 2001).

Samenvattend kan worden gesteld dat ondanks het gegeven dat velerlei processen de grenzen van de natie-staat overstijgen, diezelfde natie-staat tegelijkertijd een aanzienlijke rol blijft spelen in het leven van mensen. In de volgende paragraaf wordt specifiek gekeken naar die groep mensen die een *unnatural mode of being* vormen binnen een *national order of things*. Hierbij wordt ingegaan op de belangrijkste theorieën en concepten die de implicaties van dergelijke sociaal-politieke ordening op het dagelijks bestaan van deze *global outlaws* (Nordstrom 2007), het beste kunnen duiden.

HET NAAKTE BESTAAN

“To be rooted is perhaps the most important and least recognized need of the human soul.”

Simone Weil (1987, in Malkki 1992)

Het enige wat overblijft als een persoon gevangen zit tussen terroiren die geen residentie willen verlenen, is wat de joods-Duitse filosofe Hannah Arendt (1973: 299) omschrijft als *the abstract nakedness of being human*. Zelf jarenlang stateloze vluchteling geweest zijnde, was zij de eerste politieke filosoof die schreef over het lot van statelozen. Hierbij keek zij specifiek naar de stroom van miljoenen vluchtelingen die na de Eerste Wereldoorlog opgang kwam in Europa. Haar visies zijn ook vandaag de dag nog zeer relevant, kijkend naar de situatie van vluchtelingen en ontheemden. De crux zit in het gegeven dat wanneer een persoon geen aanspraak kan maken op bescherming van terroir, eveneens geen aanspraak kan maken op burgerrechten (Arendt 1973; zie ook Borren 2008). Zij zijn louter mens, en niets anders dan dat. “Daar heb je”, zoals Marieke Borren (2012b: 4-5) door de bril van Arendt kijkend toelicht, “helemaal niets aan. (...) In een natie-staat systeem gelden mensen zonder burgerschap, niet als dragers van rechten.”

De Italiaanse filosoof Giorgio Agamben (2000: 23) bouwt voort op de gedachten van Arendt. Hij stelt dat hedendaagse geïndustrialiseerde landen in toenemende mate te maken hebben met deze zogenoemde *non-citizens* die niet willen of kunnen naturaliseren, evenals terugkeren naar het land waar zij vandaan komen. Een andere benaming voor deze categorie mensen is *denizens* (Hammar 1990, zoals weergegeven in Agamben 2000: 23), een neologisme dat aantoont dat het concept *citizen* niet langer voldoende is om de sociaal-politieke realiteit van moderne staten te omschrijven (Agamben 2000: 23). Anders gezegd worden mensen binnen een *national order of things* gepolitiseerd tot burgers van de natie-staat; een onvermijdelijk gevolg is het “bijproduct” wat ook wel gekarakteriseerd kan worden als een “politiek niet-identificeerbaar overblijfsel” (Schütz 2000 in Khosravi 2010). Om dit duidelijk te maken gebruikt Agamben (2002 [1995]) de Griekse concepten *Zoë* en *Bios*, respectievelijk opgevat als “naakt bestaan” tegenover “politiek en volwaardig leven.” Dit wordt expliciet gerepresenteerd in de notie van het wel of niet hebben van burgerschap en daarbij behorende rechten.

In dit licht stelt Agamben (2000) dat binnen de Westerse politiek het concept “mens” tweeledig op te vatten is. “*At one pole, the total state of the sovereign and integrated citizens and, at the other pole, the banishment of the wretched, the oppressed, and the vanquished*” (Agamben [1995] 2000: 31). Enerzijds is er de *Mens*, die onderdeel is van de integrale politieke gemeenschap; anderzijds is er de *mens*, de subgroep die bestaat uit behoeftige en uitgesloten lichamen. Je kunt als mens enkel een volwaardig leven hebben, als dit ook een politiek leven is. Of anders gezegd: enkel wanneer je als mens ook nog burgerschap geniet, kun je aanspraak maken op de rechten die voorwaarde zijn om een volwaardig leven te leiden. Hiertegenover staat de *denizen*, de mens met de kleine letter *m*, de persoon die louter mens is en daarmee ontdaan van zijn politieke rechten. Het is de natie-staat die hierbij het recht claimt om leiding te nemen in de scheiding tussen de “*useful (legitimate) and wasted (illegitimate) lives*” (Bauman 2004 in Khosravi 2010).

Ook uitgeprocedeerde asielzoekers vormen binnen een *national order of things* een uitzonderlijke en “onnatuurlijke” categorie, als niet burgers zijnde en daarmee ontdaan van hun politieke rechten. In de volgende paragraaf wordt deze onderzoekspopulatie verder toegelicht.

ONDERZOEKSLOCATIE & POPULATIE

Dit onderzoek richt zich specifiek op uitgeprocedeerde asielzoekers die, wegens hun status, buiten de categorische orde van een natie-staat vallen. Zoals is beschreven, werd het politieke en maatschappelijke debat ten aanzien van deze onderzoekspopulatie tijdens de veldwerkperiode op de spits gedreven; onder andere vanwege de plannen van Kabinet Rutte II om illegaliteit strafbaar te stellen. Dergelijke plannen passen in de lijn van maatregelen die de overheid de laatste jaren heeft ingezet; deze is steeds restrictiever geworden met als doel illegaal verblijf onmogelijk te maken, te bestrijden en te ontmoedigen (Kox 2010: 28). Met dit restrictieve beleid, zijn gemeentes voor een dilemma komen te staan. Zij zijn verplicht zich te houden aan het rijksbeleid, maar merken in toenemende mate de negatieve gevolgen hiervan; zo krijgen zij bijvoorbeeld steeds vaker te maken met zwervende uitgeprocedeerde asielzoekers (Kox 2010: 28). Gemeenten kennen een zorgplicht die geldt voor alle mensen die binnen haar gemeentegrenzen verblijven, inclusief degene zonder een verblijfsvergunning. Dit heeft onder andere de gemeente Utrecht er toe doen besluiten een noodopvang voor uitgeprocedeerde asielzoekers toe te staan. Op deze manier willen zij toch hulp verlenen aan mensen verkerend in een humanitaire noodsituatie (Kox 2010).

Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen Utrecht (SNDVU) is één van de organisaties die in het leven is geroepen om uitgeprocedeerde asielzoekers bij te staan. Gesubsidieerd door de gemeente biedt SNDVU naast juridische hulp, ook sociale ondersteuning in de vorm van een “bed, bad en brood” (SNDVU 2012).^{19 20} Jaarlijks vangen zij plusminus honderd mensen op waarvan wordt verwacht dat zij terugkeren naar hun land van herkomst, maar om uiteenlopende redenen (nog) niet zijn teruggekeerd (SNDVU 2012).²¹

Tijdens de veldwerkperiode heb ik twaalf weken als vrijwilliger meegedraaid binnen deze organisatie, om op deze wijze in contact te komen met de onderzoekspopulatie en een zo goed mogelijk beeld te vormen van hun leefsituatie. De groep mensen die wordt opgevangen is gevarieerd in leeftijd, geslacht en land van herkomst. Een historie van asielprocedure(s) en afwijzing(en) hebben zij gemeen. Omdat de doelgroep van SNDVU grotendeels uit alleenstaande mannen bestaat, heeft dit tot gevolg gehad dat ook tijdens de veldwerkperiode met meer mannen dan met vrouwen is gesproken. Er is gewerkt met een beperkte groep informanten, die er voor

open stonden mij meer te laten zien van hun leven. Met elf van hen heb ik tenminste één diepgaand gesprek of interview gehouden, waarvan er met vijf van hen op wekelijkse basis contact was. Tijdens zogenoemde “huisbezoeken” en “spreekuren” was er de mogelijkheid om participierend te observeren en hebben tientallen informele gesprekken plaatsgevonden met anderen die ook hulp van de Noodopvang ontvangen. Voor specifieke kenmerken van de informanten die worden geciteerd in deze thesis (zoals land van herkomst, leeftijd en geslacht) zie bijlage I.

METHODEN & REFLECTIE

METHODOLOGISCHE KEUZEN

De onderzoeksproblematiek betreft gevoelige thema's, waarbij de onderzoekspopulatie zich op meerdere fronten in een kwetsbare positie bevindt. Dit merkte ik met regelmaat tijdens gesprekken met informanten. Vaak hadden de informanten tijdens mijn bezoeken helemaal geen behoefte om te praten over hun dagelijkse problemen, laat staan over hun vaak traumatische gebeurtenissen uit het verleden. Dit had tot gevolg dat ik mij keer op keer moest afvragen: hoe ver kan ik gaan met het stellen van vragen die gaan over gevoelige onderwerpen? Welke onderwerpen zijn geoorloofd om aan te snijden (Boeije 2010)? Ofwel: hoe ver kun je gaan met het binnendringen in iemands leven? Interviews bleken daarom niet de meest geschikte methode informatie te verzamelen (wat voorafgaand aan het onderzoek wel werd gedacht). Dit heeft er toe geleid mijn aanpak te veranderen. Met name participerende observatie (aanwezig zijn in de opvanghuizen, mee gaan met afspraken) en informele gesprekken zijn belangrijke methoden geweest om data te verzamelen. Op deze wijze is geprobeerd in korte tijd toch een vertrouwensband op te bouwen; deze methoden bleken dan ook het meest geschikt om meningen, gevoelens en ervaringen zo goed mogelijk te kunnen duiden (Boeije 2010).²²

VERHAAL ALS DIALOOG

Om verhalen beter te kunnen duiden, onderscheidt antropoloog Edward Bruner (1984) drie categorieën, namelijk: *live-as-lived* (wat er daadwerkelijk is gebeurd), *life-as-experienced* (de beelden, gevoelens, verlangens, gedachten van de persoon wiens

leven het is) en *life-as-told* (het narratief) (Sandelowski 1991: 163). Dit houdt in dat het uiteindelijk de informanten zijn die besluiten wat zij vertellen, hoe zij het vertellen, wat te verzwijgen en wanneer zij stil zijn (Lammers 2006: 100).²³

Een verhaal moet daarom worden gezien als een construct, gevormd door omstandigheden en in dialoog. Het is belangrijk te beseffen dat de verhalen die worden gepresenteerd in deze thesis, zijn ontstaan in een bepaalde context. Zoals Lila Abu-Lughod (1993: 15) mooi verwoordt in haar etnografie *Writing Women's Worlds – Bedouin Stories*: “*A story is always situated; it has both a teller and an audience. Its perspective is partial (in both senses of the word) and its telling is motivated.*” Anders gezegd, een verhaal komt altijd tot stand in een dialoog; in dit geval zijn de verhalen door de informanten aan mij (als onderzoeker en vrijwilliger bij de Noodopvang) verteld; het zijn momentopnames ontstaan in een context waarin ik naast onderzoeker, ook vrijwilliger én luisterend oor was voor de informanten.

Bovenstaande laat eveneens zien dat de antropoloog een belangrijke positie inneemt binnen het eigen onderzoek: hij of zij is onderdeel van de dialoog dat tot stand komt. Een antropoloog is, anders geformuleerd, zelf het belangrijkste instrument van onderzoek (Boeije 2010). Wat voor implicaties dit heeft, werd mij tijdens de veldwerkperiode pas echt duidelijk; je bent niet alleen antropoloog, maar bovenal ook mens. Conventionele opvattingen over antropologisch onderzoek veronderstellen dat iemand pas een goede veldwerker is wanneer degene afstand en objectiviteit waarborgt en tegelijkertijd zijn menselijke gevoelens onderdrukt. Of anders gezegd: dat het mogelijk is om als persoon andere personen te bestuderen, zonder daadwerkelijk mens te zijn (George & Jones 1980: 153).

Juist doordat de verhalen tot stand komen in dialoog tussen de onderzoeker en de informant, heb ik gemerkt dat streven naar volledige objectiviteit niet realistisch is. Gezien de onmogelijkheid gevoelens en emoties volledig uit te schakelen, ben ik geraakt door de verhalen die mij ter ore gekomen zijn. In dit licht stelt Nancy Scheper-Hughes (1995) dat er onderscheid moet worden gemaakt tussen de antropoloog als “toeschouwer” en de antropoloog als “getuige”. Zij ziet het als de plicht van een antropoloog om een actieve rol in te nemen; als een persoon die moreel begaan is. Voorafgaand aan de veldwerkperiode vond ik het moeilijk in te schatten welke rol ik daadwerkelijk op mij zou nemen. Nu, een aantal maanden verder, begrijp ik de woorden van Scheper-Hughes een stuk beter. Het is juist de menselijke component in het antropologisch onderzoek dat het onmogelijk maakt niet “te worden

geraakt”. Het heeft bij mij geresulteerd in een onrustige gevoel; een niet te negeren drang om mijn verhaal (wat ik heb mogen aanschouwen), maar voornamelijk de verhalen van mijn informanten, ten gehore te brengen.^{24 25}

KRITISCHE NOOT

Het is belangrijk een kritische noot te plaatsen die betrekking heeft op de validiteit van de binnen deze thesis gepresenteerde verhalen en daarmee op mijn empirische data. Gezien de menselijke component van het veldwerk en het gegeven dat verhalen een construct zijn, kan de vraag worden gesteld hoe betrouwbaar de vertellingen zijn die mij de afgelopen maanden ter oren kwamen. Het is eveneens zo dat een deel van de uitgeprocedeerde asielzoekers afgewezen zijn op het feit dat hun verhaal niet wordt geloofd door de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND). Dit doet echter niks af aan het gegeven dat ik de verhalen die binnen dit onderzoek worden gepresenteerd, van significante waarde schat. Het toont hoe mensen duiding geven aan hun ervaringen en betekenis geven aan de wereld om hen heen. Zoals Ellen Lammers (2006: 105) mooi verwoord: *“I seek people’s interpretations more than I want facts. As an anthropologist I am interested in how people use narratives to make sense of their experience, rather than in assessing their truth value.”* Ik sluit mij aan bij haar woorden.

OPBOUW THESIS

Deze thesis is opgedeeld in drie delen en dient als een “tijdreis” te worden gelezen. Door het verleden, heden en de toekomst van de informanten centraal te stellen, wordt duidelijk hoe afzonderlijke gebeurtenissen in het leven van de informanten verweven zijn en kan een algeheel beeld worden gevormd van de positie die zij innemen in een natie-staat georiënteerde wereldorde. Elk gedeelte wordt ingeleid met een anekdote die typerend is voor het centrale argument dat in de deelhoofdstukken verder wordt uitgewerkt.

In deel I is aandacht voor het verleden van de informanten; het wordt duidelijk hoe een historie van oorlog, geweld en vluchten diepe wonden heeft achtergelaten. Zogenoemde “geworteldheid” blijkt geen natuurlijk gegeven en maakt dat terugkeer complex is.

Deel II gaat dieper in op het dagelijks leven van de informanten. Want, naast het gegeven dat terugkeer complex is, mogen zij tegelijkertijd niet in Nederland blijven. Zij zitten *gevangen tussen territoiren* (zoals eveneens dit tweede deel van de thesis heet). Het spanningsveld dat ontstaat door het “hier niet mogen zijn” enerzijds (en de daaraan gerelateerde overheidsmaatregelen) en het “wel hier zijn” anderzijds, wordt hier verder uitgewerkt.

De constante *state of limbo* (Arendt 1968) waarin de informanten zich bevinden, maakt dat hun toekomst onzeker is. Zij kunnen enkel leven met de dag, zo wordt in deel III duidelijk. Echter, hoewel een natie-staat georiënteerde orde van grote invloed is op de invulling die de informanten kunnen geven aan hun dagelijks bestaan, zal worden beargumenteerd dat deze structuur niet allesbepalend is en de informanten niet enkel moeten worden gezien als “passievelingen”.

De deelargumenten komen samen in de conclusie, waarmee een antwoord geformuleerd zal worden op de hoofdvraag. Tot slot volgen literatuurlijst, bijlage en noten.

DEEL I

OP DE VLUCHT: DIEPE WONDEN DOOR EEN VERLEDEN VOL GEWELD

“When they destroy your life, it is difficult to call that place a home. Where someone comes and wants to kill you. Or carries a gun, wants to destroy you and take all your belongings...”

Francis (29), gevlucht uit Liberia.

ver·le·den (*het; o*): tijd die voorbij is²⁶

“Tik, tak, tik, tak”, het geluid van de klok doet beseffen hoe stil het in de wachtruimte van het Psychotrauma Diagnose Centrum (PDC) is. Ishmael staart voor zich uit. De 24-jarige man heeft de hele ochtend gesprekken gevoerd met psychiaters en vragenlijsten ingevuld over zijn verleden en huidige fysieke en mentale toestand. Over een half uur vindt opnieuw een gesprek plaats. Een paar jaar geleden ontvluchtte Ishmael zijn herkomstland Sierra Leone, waarbij hij in handen van een mensenhandelaar kwam. “Is dat een balansbandje?”²⁷, vraag ik. Een banale vraag, met als doel een luchtig onderwerp aan te snijden en de ijzige stilte in de wachtruimte te verbreken. “Klopt, zo eentje had Sneijder ook tijdens het WK”, reageert Ishmael met een glimlach. Het gesprek valt stil. Enkele ogenblikken later legt hij zijn rechterarm op tafel. Hij stroopt de mouw van zijn grijsgekleurde vest omhoog en doet vervolgens zijn balansbandje af. Tientallen zwarte vlekjes worden zichtbaar op zijn pols. Hij wijst ernaar: “Dit is van de injecties met drugs die ik gedwongen werd te nemen.” “Waarom werd dat gedaan?”, vraag ik hem. Al friemelend met zijn vingers, dempt hij zijn stem tot fluisterton: “Ik was dertien toen ze me kwamen halen. We kregen drugs zodat we mee konden vechten [met de rebellen]. Zo werden we gedwongen. Ik raakte er verslaafd aan...”

Een verleden dat wordt gekenmerkt door oorlog, geweld en onderdrukking laat diepe wonden achter. Wanneer een persoon weg is uit een oorlogsgebied, zullen de littekens altijd aanwezig blijven. De laatste jaren is er in toenemende mate sprake van mensen die zich genoodzaakt voelen hun verblijfplaats te verlaten en op zoek te gaan naar een veilige plek om te leven. In 2012 bereikte het aantal vluchtelingen het hoogste punt in achttien jaar. Volgens de UNHCR (2012) waren er 45,2 miljoen mensen ontheemd door vervolging, conflict, geweld en mensenrechtenschendingen. De bovenstaande vertelling van Ishmael staat dan ook niet op zichzelf. De informanten binnen dit onderzoek kennen een (tot op zekere hoogte) vergelijkbare vluchthistorie. Hevige gebeurtenissen hebben ervoor gezorgd dat zij hun herkomstland hebben verlaten en uiteindelijk in Nederland terecht zijn gekomen. Dit “verleden” dat de informanten met zich meedragen, staat centraal binnen dit eerste gedeelte van deze thesis. In het hoofdstuk *Als thuis geen thuis (meer) is*, staat de vluchtgeschiedenis van de informanten centraal en wordt beargumenteerd hoe

gebeurtenissen van ontheemding ervoor kunnen zorgen dat het herkomstgebied niet (meer) als “thuis” wordt ervaren. Hiermee wordt een weerwoord gegeven aan essentialistische opvattingen over identiteit, die suggereren dat “thuis” automatisch verbonden is met een geografische plek (Malkki 1992; Ghorashi 2003). Het pijnlijke verleden waardoor men letterlijk en figuurlijk is losgeraakt van het herkomstgebied, maakt eveneens dat “terugkeer” complex is. Echter, als uitgeprocedeerd asielzoeker zijnde wordt van de informanten verwacht dat zij Nederland verlaten en terugkeren naar hun land van herkomst. Dit stuit niet zelden op weerstand. Hier wordt dieper op ingegaan in hoofdstuk twee *Complexiteit van terugkeer*, waar duidelijk wordt dat er een spanningsveld bestaat tussen het besluit Nederland te moeten verlaten en de realiteit waarin de informanten leven.

HOOFDSTUK 1

ALS THUIS GEEN THUIS (MEER) IS

Francis is 19 jaar als hij, met enkel een klein beetje geld op zak, besluit te vertrekken uit Liberia; het land waar hij geboren is en opgroeide in een landelijk dorpje. Zijn moeder overleed toen hij vier maanden oud was, waardoor hij haar alleen kent van verhalen die hem verteld zijn. Toen Francis zeven jaar was, werd zijn vader gedood tijdens de burgeroorlog die in 1989 begon. Samen met zijn zusje ging hij bij zijn oma wonen.

“Mijn oma was al erg oud toen wij bij haar kwamen wonen. Ik deed er alles aan om haar te helpen in huis. Omdat we arm waren, kon ik niet naar school. Ik moest helpen op de boerderij waar we onder andere cassave, maïs en aardappels verbouwden. Gelukkig kreeg ik wel onderwijs van mijn oma. Er waren weinig kansen voor ons, het enige dat we konden doen was overleven. En er was altijd het conflict. De situatie was erg slecht, er werden veel mensen gedood...”²⁸

In 2003 overlijdt de oma van Francis. Op dat moment is zijn zus al vertrokken naar Ivoorkust, in de hoop daar een nieuw bestaan op te bouwen.

“Ik had niemand meer, ik was alles verloren. Hierdoor besloot ik te vertrekken, hoewel ik maar weinig geld had om weg te gaan. Ik hoopte te ontsnappen aan het kwaad van de rebellen. Ik wilde voorkomen dat ik gevangen genomen zou worden en met hen mee moest strijden. Dat wilde ik absoluut niet. Het maakte me niet uit naar welk land ik zou gaan, als ik maar weg zou zijn uit Liberia.”

Jaarlijks voelen miljoenen mensen zich gedwongen om, net als Francis, hun vaste verblijfplaats achter zich te laten. In 2012 waren er volgens de UNHCR (2012) gemiddeld 23.000 mensen per dag die op de vlucht sloegen voor conflict en vervolging. Dergelijke gebeurtenissen zijn een enorme aanval op het leven van een individu, maar ook op samenlevingen als geheel (Blackwell 1993). Zo worden sociale netwerken verstoord en werken gewelddadige gebeurtenissen diepgewortelde trauma's in de hand. In dit hoofdstuk wordt beargumenteerd dat een verleden gekenmerkt door geweld er tevens voor zorgt dat mensen losraken van hun herkomstgebied en deze plek niet vanzelfsprekend als “thuis” ervaren. Dit is ook waar

te nemen bij de informanten binnen dit onderzoek. Met deze stellingname wordt eveneens een weerwoord gegeven aan essentialistische noties van identiteit, die uitgaan van een directe koppeling tussen migranten, hun cultuur en land van herkomst (Ghorashi 2004).

Vluchtverhalen zoals die van Francis, zijn tot op zekere hoogte te generaliseren. De sociaal geografen Boyle, Halfacree en Robinson (1998) onderscheiden diverse stadia (acht in totaal) die typerend zijn voor het proces dat vluchtelingen doormaken.²⁹ Zo is bijvoorbeeld de perceptie dat er een dreiging bestaat, een belangrijke gemeenschappelijke deler. Dergelijke bestaansonzekerheid (bijvoorbeeld doordat men getuige is van een traumatische gebeurtenis of door het zelf mee te maken) leidt tot de beslissing te vluchten. Een moeilijk en ingrijpend besluit dat, wanneer de vlucht wordt voorbereid, vaak gepaard gaat met een periode van extreem gevaar (Boyle e.a. 1998: 191)

Migratieprocessen kunnen worden gezien als een kosten-baten afweging, gestuurd door de zogenoemde *push* en *pull* factoren (Ravenstein 1885). Het gaat hierbij over de dynamiek van aantrekkings- en verdrijvende krachten tussen herkomst- en vestigingsgebieden (Boyle e.a. 1998; Castles & Miller 2009).³⁰ Bij gedwongen mobielen is de beslissing te migreren overwegend gebaseerd op negatieve factoren. Zij komen uit landen waar gedurende langere of kortere tijd veranderingen gaande zijn op politiek, sociaal of religieus niveau en die al dan niet met direct geweld gepaard gaan. Het is niet het Westen dat hen trok, maar het gevaar in eigen land dat hen naar het Westen toeduwde. Zij hebben niet of nauwelijks vrijwillig voor verblijf binnen een andere cultuur gekozen (Roholf & Jasperse 1996: 78). Zoals de woorden van Ishmael verduidelijken: “Als ik gelukkig was in Sierra Leone, zou ik niet naar hier gekomen zijn. Het is vanwege problemen daar dat ik hier ben, niet vanwege geluk.”

De context waarbinnen de *push*-factoren worden vormgegeven, heeft vaak vergaande en ingrijpende gevolgen voor de samenleving waarin mensen leven. Zo schrijven psychiater Hans Roholf en psychiatrisch verpleegkundige Adriana Jasperse (1996: 79):

“Georganiseerd geweld verstoort de verhoudingen tussen mensen, hun manieren om samen te zijn en vernietigt mogelijkheden tot vrije dialoog. In plaats van een vrije uitwisseling van gedachten ontstaat er een maatschappij die op achterdocht en

zwijgzaamheid is gebaseerd. De gewone regels en dagelijkse verwachtingen zijn veranderd. Geweld, terreur en een voortdurend gevoel van onzekerheid en bedreiging zijn in de plaats gekomen van het historisch en cultureel voorspelbare verloop van het gewone sociale leven.”

Dergelijke ontwrichting van samenlevingen, heeft ook vergaande gevolgen voor de informanten. Het is een verleden dat zij altijd met zich mee zullen dragen. Gebeurtenissen als arrestatie, marteling, vrijlating, vlucht en ballingschap kunnen op diverse manieren leiden tot een trauma. Zo ook bij Francis; die de gebeurtenissen in Liberia nooit volledig achter zich zal kunnen laten.

“Het is een erg nare herinnering. De gebeurtenissen zal ik nooit kunnen vergeten, nooit van herstellen... Het zal altijd onderdeel van mij blijven. God zegt: ‘Je kunt vergeven.’ Maar kunnen we ook vergeten? Ik kan dit nooit vergeten... Het heeft geleid tot mijn trauma, waar ik nog altijd van probeer te herstellen; het beïnvloedt mijn leven enorm, nog elke dag.”

Het is hierbij belangrijk op te merken dat dergelijke trauma's niet enkel moeten worden gezien als aanval op het individu; het is ook een aanval op de bindingen tussen mensen en relatiepatronen, waardoor mensen zichzelf definiëren en betekenis geven aan hun leven (Blackwell 1993). Zo kan de vernietiging van een samenleving (met daarbij de familiale structuren en andere sociale netwerken) worden beschouwd als een van de meest demoraliserende ervaringen voor overlevenden. Wanneer veel bewoners van een dorp zijn vermoord, de economische basis van een samenleving wegvalt door bijvoorbeeld de verwoesting van gewassen en dieren, is het niet ondenkbaar dat een overlevende het gevoel heeft dat de hele betekenis van zijn bestaan in twijfel wordt getrokken (Blackwell 1993: 8).

Samenvattend kan worden gesteld dat de context die leidt tot de uiteindelijke vlucht van een persoon, van enorme impact is op zowel het individu als de samenleving waarin de persoon leeft. Het zijn herinneringen die een persoon altijd met zich mee blijft dragen en die men, om met Francis zijn woorden te spreken, “nooit kan vergeten.”

IDENTITEIT & TERRITOIR

Wanneer oorlog, geweld en onderdrukking hebben geleid tot de ontwrichting van een samenleving en de noodgedwongen vlucht van een persoon uit het land van herkomst, heeft dit aanzienlijke gevolgen voor gevoelens van “thuis”. Het is zelfs alles behalve vanzelfsprekend dat het thuisgevoel van vluchtelingen verbonden is met hun land van herkomst (Ghorashi 2003: 142). Zeker wanneer “thuis” wordt beschouwd als een plek waar een persoon zich veilig en op zijn gemak voelt, is het niet logisch dat dit gekoppeld is aan het land dat men is ontvlucht (Malkki 1995b). Dit neemt niet weg dat voor veel migranten contacten met familie en herkenbare culturele elementen belangrijke aspecten zijn waardoor zij een bijzondere band met hun land van herkomst behouden (Ghorashi 2003: 140). Maar, zo stelt Ghorashi (2003: 140), dit verband is alles behalve vanzelfsprekend en eenduidig. Zoals in de vorige paragraaf is benadrukt, vormen oorlog, politieke terreur, of andere vormen van geweld en onzekerheid een enorme aanval op evenwel de sociale structuren van een samenleving, als op de gesteldheid van een individu. Juist deze hevige gebeurtenissen maken de relatie tussen identiteit, gevoelens van “thuis” en territorium voor vluchtelingen zo precair. “Wanneer je leven wordt verwoest, is het moeilijk om die plek “thuis” te noemen”, legt Francis uit. De woorden van de 26-jarige Abou geven eveneens aan hoe de sociale ontwrichting in zijn herkomstland ervoor heeft gezorgd dat hij zich niet meer verbonden voelt: “Wat zou ik moeten missen aan Sierra Leone? Ik heb daar niks meer. Als ik nog familie zou hebben, dan is dat het enige wat ik zou missen aan Sierra Leone...” De woorden van Francis en Abou illustreren hoe hun land van herkomst niet meer als veilige plek wordt ervaren waar zij zich onlosmakelijk mee verbonden voelen. Het is daarom belangrijk thuisgevoel (specifiek van vluchtelingen en ontheemden) niet direct te linken met een aanwijsbare plek op de landkaart, maar het te beschouwen als contextgebonden en zeer gedifferentieerd (Ghorashi 2003: 142)

Echter, de opvatting dat een persoon behoort tot het land waar degene vandaan komt, is nog altijd dominant. Kijkend naar ons dagelijks taalgebruik, nationalistische discoursen en zelfs binnen wetenschappelijke studies, wordt de relatie tussen identiteit en territorium opgevat als een vanzelfsprekendheid (Malkki 1992: 25). Hieraan ten grondslag ligt de aanname dat “... *the homeland or country of origin is not only the normal but the ideal habitat for any person, the place where one fits in, lives in peace and has an unproblematic culture and identity*”, zo schrijft Liisa Malkki (1995b:

509) in haar kritische beschouwing over de wijze waarop vluchtelingen worden benaderd en bestudeerd. De antropologe wil ons deze aanname dat in een *national order of things* “het land van herkomst de enige normale en zelfs ideale habitat voor een persoon is”, opnieuw laten overpeinzen. Het idee dat *rootedness* in een bepaald grondgebied een natuurlijke conditie is, duidt volgens haar op een sedentartistische bias (Malkki 1992). Met andere woorden: identiteit wordt op een dergelijke wijze geterritorialiseerd (Malkki 1992; Ghorashi 2003)

Intussen wordt, kijkend met een sedentartistische bril, geen ruimte gelaten voor de harde ervaringen van ballingschap en ontheemding (Ghorashi 2003). Er wordt, met andere woorden, voorbij gegaan aan de realiteit waar mensen, nu meer dan ooit, chronisch mobiel en routinematig ontheemd zijn. Hierdoor worden “thuis” en zogenoemde “thuislanden” gecreëerd in de afwezigheid van territoriale en nationale basis (Malkki 1992: 24). Om een meer realistisch beeld te krijgen van de dagelijkse werkelijkheid waarin miljoenen mensen leven, is het dus noodzakelijk identiteit en de daaraan gerelateerde noties van “thuis” los te koppelen van territoir.

Samengevat is in dit hoofdstuk in eerste plaats dieper ingegaan op het vluchtverleden van de informanten en de gevolgen die oorlog, geweld en onderdrukking hebben voor individu en samenleving. Vervolgens is duidelijk geworden hoe deze gebeurtenissen er toe hebben geleid dat “thuis” niet vanzelfsprekend in het land van herkomst ligt. De samenleving in het land van herkomst is vreemd en beangstigend geworden wegens oorlog, geweld, politieke terreur, of andere vormen van geweld en onzekerheid. Dit toont hoe identiteit en territoir niet van nature met elkaar verbonden zijn. Om de dagelijkse werkelijkheid van miljoenen vluchtelingen en ontheemden te kunnen begrijpen, is het daarom van belang onze sedentartistische bril af te zetten. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden dat, doordat het land van herkomst vaak niet meer wordt ervaren als veilige plek, terugkeer complex is.

HOOFDSTUK 2

COMPLEXITEIT VAN TERUGKEER

Als reactie op de toenemende komst van “buitenstaanders”, heeft het vluchtelingenbeleid van Westerse landen de afgelopen dertig jaar grote veranderingen doorgemaakt. Diverse auteurs (o.a. Castles & Miller 2009; Fassin 2005) tonen aan hoe het vertoog jegens migranten en asielzoekers in Europa meer verhard is geworden. Wanneer een persoon asiel aanvraagt, is er een reële kans dat dit verzoek wordt afgewezen. In sommige Europese landen is dit in negentig procent van de aanvragen het geval (Castles & Miller 2009: 189). In Nederland worden asielaanvragen beoordeeld door de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND). Hierbij wordt, zoals vermeld op de website van de Rijksoverheid, “rekening gehouden met de situatie in het land van herkomst van degene die asiel aanvraagt. De minister van Veiligheid en Justitie bepaalt of landen veilig of onveilig zijn. Dat doet de minister op grond van ‘Algemene Ambtsberichten’ die worden opgesteld door het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Asielaanvragen uit landen die als veilig worden beschouwd, worden meestal afgewezen.” (Rijksoverheid z.j. b). Van uitgeprocedeerde asielzoekers wordt verwacht dat zij Nederland binnen 28 dagen zelfstandig verlaten (Rijksoverheid z.j. a) Dit lot heeft ook de informanten getroffen. Van hen wordt verwacht dat zij, als uitgeprocedeed asielzoeker zijnde, het land verlaten. In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe dit besluit om Nederland te moeten verlaten en terug te keren naar het land van herkomst, regelmatig botst met de realiteit waarin de informanten leven. Zoals in het voorgaande hoofdstuk is uitgelegd, maakt het vluchtverleden van de informanten dat “thuis” in het land van herkomst geen vanzelfsprekend gegeven is. Terugkeer is mede daarom een complex en precair begrip; enkel de gedachte aan terugkeer stuit niet zelden op veel weerstand. Zoals Serge aangeeft: “Ik vries nog liever dood hier op straat, dan dat ik terug ga naar Togo.”

“PAS ALS HET VEILIG IS, BEN IK BEREID TERUG TE KEREN”

De 27-jarige Kodjivo, groeide de eerste vijftien jaar van zijn leven op in een buitenwijk van de Togoleese hoofdstad Lomé. Nadat zijn ouders waren overleden bij een auto-ongeluk, woonde hij bij zijn oom en diens vrouw. Dagelijks verkocht hij samen met de echtgenoot van zijn oom graan, groente en fruit op de markt. Zijn oom

was een hoge militair in het Togolese leger, maar kreeg op een dag “problemen”. De familie voelt zich genoodzaakt te vluchten. “Het plan was om naar Frankrijk te gaan, omdat we Frans spreken. Maar toen we van trein moesten wisselen, ben ik mijn oom en zijn vrouw kwijtgeraakt. Zelf ben ik in Nederland terecht gekomen. Waar mijn oom nu is, weet ik niet.” Inmiddels is het meer dan een decennium geleden dat Kodjivo zijn geboorteland voor de laatste keer zag. Tot zijn achttiende verjaardag mocht hij Nederland beschouwen als een veilig toevluchtsoord, maar daarna moest hij terugkeren naar zijn land van herkomst. Echter, ondertussen is hij nog steeds niet vertrokken. “Als er geen problemen zouden zijn in Togo, zou ik best terug willen. Ik mis de zon, heel erg zelfs. Togo zit in mijn hart”, legt hij uit, zijn handen op zijn borst drukkend. “Maar”, gaat hij verder, “het zijn nog altijd dezelfde mensen in de politiek die mij en mijn familie hebben verjaagd.”

“Ze vergeten nooit iemand. Moet ik dan terug naar daar? Dat is voor mij nu geen optie. Voordat je iemand terug stuurt, moet je kijken hoe de situatie in een land is. Die is nu niet goed. Er zijn pas twee jongens van twaalf neergeschoten in Togo; scholieren... Dan kun je me een paar honderd euro meegeven, maar wat moet ik in zo’n land als mijn leven niet zeker is? Pas als het veilig is, ben ik bereid terug te keren.”

De weerstand die de gedachte aan terugkeer oproept bij Kodjivo, is ook bij de andere informanten waar te nemen. Soms is alleen al de gedachte aan het land van herkomst niet makkelijk, zo blijkt wanneer ik de 25-jarige Daniel vraag of hij Eritrea mist. We staan in de kopieerruimte van de Noodopvang, waar we een back-up maken van zijn dossier dat honderden pagina’s telt. Terwijl de papieren door de kopieermachine glijden, valt het gesprek stil en lijken Daniels gedachten af te dwalen. Hij staart naar de grond en haalt zijn schouders op. “Ik ben hier gekomen wegens problemen daar, begrijp je?” Dergelijke verhalen maken inzichtelijk dat terugkeer geen eenduidig proces is; iets wat met een sedentistische bril kijkend niet duidelijk wordt. Zoals in het vorige hoofdstuk is beargumenteerd, zorgt het vluchtverleden ervoor dat “thuis” niet vanzelfsprekend te maken heeft met territoriale verbondenheid. Een belangrijk aspect van “thuis” is namelijk, zo stelt Malkki (1995b), een “gevoel van veiligheid”. Dit heeft vergaande gevolgen voor noties over terugkeer. Sprekend met de woorden van Malkki (1995b: 509):

“If home is where one feels most safe at ease, instead of some essentialized point on the map, then it is far from clear that returning where one fled from is the same thing as going home.”

De uitleg van Francis, is illustratief voor het punt dat Malkki maakt: “Ik wil absoluut niet terug naar Liberia. Ik had geen goed leven daar, het heeft me erg verwond. Mij terugsturen is als een doodstraf voor mij. Ik kan niet terug naar daar. Het is het ergste leven dat je als mens kunt hebben...” Een dergelijke uitspraak toont dat het verleden altijd deel zal blijven uitmaken van het leven van de informanten. Zo worden bij Francis en meerdere andere informanten, de gebeurtenissen uit het verleden dan ook regelmatig herbeleefd tijdens nachtmerries. Door de gebeurtenissen in het land van herkomst, is thuis geen thuis meer; wat maakt dat terugkeer ook niet automatisch “terugkeer naar huis” betekent. De informanten zien dit niet als een veilige plek waar zij zich op hun gemak voelen.

TERUGKEER IN PRAKTIJK: ONUITZETBAAR

Naast het gegeven dat terugkeer bij de informanten omstreden blijkt, is er nog een ander facet dat bijdraagt aan de complexiteit van terugkeer in praktijk. Sommigen zijn daadwerkelijk “onuitzetbaar”. Terugkeer is in lang niet alle gevallen mogelijk door bijvoorbeeld het ontbreken van de juiste documenten (Spijkerboer 2013). Hoogleraar migratierecht Thomas Spijkerboer onderscheidt hierin vier groepen (waarbij het specifiek gaat om voormalig asielzoekers), te weten: 1) mensen die evident groepsgewijs asiel hadden moeten krijgen, namelijk de Somaliërs; 2) mensen voor wie het land van herkomst geen reispapieren afgeeft; 3) mensen voor wie alleen reisdocumenten worden afgegeven als ze verklaren vrijwillig terug te gaan; 4) de firma list en bedrog: mensen die telkens een andere nationaliteit en/of identiteit opgeven en daardoor zowel de Nederlandse overheid als de overheid van hun land van herkomst in de war maken (Spijkerboer 2013: 3).³¹ De cijfers over de totale omvang van deze groep “onuitzetbaren” lopen uiteen; het Humanistisch Verbond (2010) heeft het aantal onuitzetbaren geschat tussen de 35.000 en 60.000.³² Zij kunnen geen kant op. “Daarom is de hedendaagse term ‘terugkeerbeleid’ ook zo cynisch”, stelt politiek-filosofe Marieke Borren (2012b: 7). “Als apatride heeft de onuitzetbare helemaal geen thuis om naar terug te keren.”

China is een duidelijk voorbeeld van een land dat terughoudend is als het gaat

om de repatriëring van migranten. Chinezen die voor langere tijd in West-Europa zijn geweest, zijn vaak niet toegestaan terug te keren naar China, omdat de Chinese autoriteiten vrezen dat hun ervaringen met democratie wellicht gevaarlijk heeft gemaakt (Leerkes & Broeders 2010: 81). Dit houdt in dat het voorkomt dat zelfs wanneer een persoon terug zou willen, dit in praktijk niet mogelijk blijkt. “Ik zou graag nog eens terug gaan naar China om te kijken hoe het daar nu is. Maar dit zal nooit gebeuren...”, verzucht Ming die al meer dan twintig jaar niet in zijn geboorteland is geweest.

UNNATURAL MODE OF BEING

Borren (2012b: 5-6) geeft aan hoe “huidige discussies in het vreemdelingenrecht en – beleid laten zien dat alles er op gericht is om vluchtelingen niet langer hier op te vangen, maar daar waar ze horen te zijn, “in de regio” en om illegalen zo snel mogelijk het land uit te zetten. Het Vreemdelingen- en asielbeleid is ten diepste terugkeerbeleid geworden.” Er wordt uitgegaan van het idee dat wanneer iemand niet “hier” hoort, er altijd een corresponderende “daar” is waar iemand wel behoort (Oudejans 2011: 56). Echter, een vluchteling verstoort deze tweedeling tussen “hier” en “daar”, zeker wanneer in het geval van uitgeprocedeerde asielzoekers terugkeer naar het land van herkomst (het veronderstelde “thuisland”) praktisch moeilijk uitvoerbaar of zelfs onmogelijk is (Oudejans 2011). Daarbij wordt vergeten dat het land waar een vluchteling verondersteld wordt te behoren, een lege plek is. Het land is namelijk ontvlucht omdat het niet langer als veilige en vertrouwde plek werd ervaren (Oudejans 2011). In dat geval is er geen tegenhanger voor “hier”, zoals in de afgelopen paragrafen is getoond.

Door er vanuit te gaan dat “hier” altijd correspondeert met een geografische plek die “daar” genoemd kan worden, is er binnen het huidige beleid geen ruimte voor personen zoals Ming (open staande voor terugkeer, maar die niet de juiste reisdocumenten kan overleggen) en Kodjivo (met een diepgewortelde angst voor terugkeer naar het land van herkomst dat zij ooit zijn ontvlucht). Een dagelijkse werkelijkheid die wordt gekenmerkt door thuisloosheid lijkt niet te bestaan in een natie-staat georiënteerde politiek. Hun door *displacement* en *uprootedness* gekarakteriseerde situatie, resulteert in een *unnatural mode of being* (Khosravi 2010). Het gaat hier om het idee dat mensen altijd behoren tot een grondgebied, terwijl de

verhalen in dit en voorgaand hoofdstuk illustreren dat territoriale gebondenheid alles behalve vanzelfsprekend is.

Enkel door te erkennen dat “thuis” niet per definitie verbonden is met een territoir, is er mogelijkheid ruimte te creëren voor een menselijker beleid dat stroomlijnt met de dagelijkse werkelijkheid waarin onder andere de informanten binnen dit onderzoek leven. Om de realiteit te kunnen bevatten is het nodig een paradigma te ontwikkelen waar *homelessness* centraal staat, zo legt antropoloog Shahram Khosravi (2010: 95) uit:

“Homelessness means not recognizing anywhere as home. Only in that condition is humanity not territorialized and can the plagues inherent in the nation-state system vanish and the ‘botanical’ way of thinking about human beings, in terms of roots, and the uncritical link between individuals and territory fade away. Exiled homelessness designates de-territoriality, discontinuity, inconsistency and interruption, all in contrast to the botanical image of national identity. Homelessness as a paradigm, as a way of being in the world, as a lifestyle, as ethical and aesthetic normativity opens the door to accepting the other as she is, not as how we want her to be. Only when home has vanished and humanity is not longer territorialized, only then, there will be a chance for humanity.”

Om de informanten en de situatie waarin zij verkeren te kunnen begrijpen, moet een radicale omslag in ons denken plaatsvinden. Want, zoals in dit hoofdstuk is aangetoond, heeft niet iedereen een plek op deze wereld; een plek waar iemand zich veilig voelt en een menswaardig bestaan heeft. Daarom is terugkeer complex en alles behalve eenduidig. Enkel wanneer we dit erkennen, is het mogelijk mensen zoals Ming en Kodjivo een plek op deze wereld te geven; alleen dan worden zij daadwerkelijk gezien en hun situatie begrepen. Zij en de andere informanten verkeren in een permanente conditie van *homelessness*, wat onder andere is veroorzaakt door hun verleden. Zij moeten “terug”, maar doen dat niet; bijvoorbeeld vanwege persoonlijke aspecten (angst, gerelateerd aan het niet “geworteld” zijn in het land van herkomst) of het daadwerkelijk niet uitzetbaar zijn (of een combinatie van beide). Ondertussen verblijven de informanten nog steeds in Nederland, maar mogen hier officieel niet zijn. De implicaties hiervan staan centraal in het volgende gedeelte van

deze thesis; hier wordt duidelijk hoe de informanten worstelen met de alledaagse werkelijkheid, ofwel het “heden”.³³

DEEL II

COMPLEXITEIT VAN HET HEDEN: GEVANGEN TUSSEN TERRITOIREN

“I came here with problems. There is a dictator in Eritrea, the situation is very bad. But here I can do nothing. The IND rejected our ‘asielaanvraag’ for no reason. Especially in my case, since they cannot send me back. So I’m illegal, the one without papers. And I will always be the illegal here. I can do nothing.”

Daniel (25), gevlucht uit Eritrea.

he·den (*het; o*): tegenwoordige tijd

De uit Togo afkomstige Serge fietst over straat in Eindhoven, onderweg naar een vriend. Het verkeerslicht staat op rood, maar hij fiets toch door. Een overtreding die voor hem grote gevolgen heeft. De politie ziet hem en als blijkt dat hij geen papieren heeft, wordt hij in vreemdelingenbewaring gesteld, waar actief wordt geprobeerd de 41-jarige man het land uit te zetten.

“Ze wilden mij terugsturen. Dat dit niet zou lukken, wist ik allang. Toen ik in de gevangenis zat, moest ik naar het IND-kantoor in Den Haag komen. Hier had ik een gesprek met mijn ambassadeur [Togolees]. Hij vroeg mij: ‘Heb je een paspoort?’ ‘Nee’, antwoorde ik. ‘Een geboortecertificaat?’ ‘Ook niet’, vertelde ik hem. Hij kon daarom geen *laissez-passer*³⁴ voor mij regelen en ook niets anders voor mij betekenen. Dus werd ik weer teruggebracht naar mijn cel in Rotterdam.”

Drie weken na dit gesprek wordt Serge in alle vroegte uit zijn cel gehaald, met de woorden dat hij “vandaag teruggaat naar Togo.”

“Ik dacht: ‘Dat is onmogelijk.’ Ik vroeg hen mij het *laissez-passer* te tonen, alleen daarmee kan ik terug. ‘Serieus, hoe kan dit? Hoe is het mogelijk dat jullie aan een *laissez-passer* komen?’, riep ik. Ik begreep er niks van.”

Ondanks zijn verbazing, lijkt de terugvlucht naar Togo daadwerkelijk plaats te gaan vinden. “Zo’n twaalf mannen kwamen mij halen. Ik worstelde met hen, waardoor zij geweld gebruikten”, vertelt Serge terwijl hij zijn shirt omhoog trekt en wijst naar twee kleine littekens op zijn borst.

“Twaalf mannen, ze moesten me naar het vliegtuig slepen. Ongeacht hoe sterk ik ben, daar kon ik niet tegen vechten. Er werd een ketting om mijn benen gelegd. En niet alleen bij mij, maar ook bij vrouwen. Eén vrouw was zo in paniek dat ze besloot om van de vliegtuigtrap te springen...”

Ondertussen begrijpt Serge nog steeds niet hoe het mogelijk is hem terug te sturen, omdat uit het gesprek met de ambassadeur bleek dat er geen *laissez-passer* voor hem geregeld kon worden. Toch krijgt hij het document tijdens de vlucht overhandigd.

“Er waren nog twee andere Togoleese mannen aan boord. Maar zij hadden een blauwe *laissez-passer*, de mijne was lichtgroen. Toen wij aankwamen op het vliegveld van Togo, vroeg de immigratiedienst: ‘waarom ziet dit *laissez-passer* er anders uit dan die van deze mannen?’ Uiteindelijk weigerden ze mij toe te laten... Vervolgens werd ik weer naar het vliegtuig begeleid, dat eerst doorvloog naar Kameroen om daar wat mensen af te zetten. Toen gingen ik weer terug naar Nederland, waar ik in de gevangenis werd gezet. Dit keer in Schiphol-Oost.”³⁵

Serge belandt opnieuw in de gevangenis, maar wordt na drie weken vrijgelaten: “geklinkerd”, zoals dit in jargon ook wel genoemd wordt. Een persoon wordt dan plotseling op straat gezet met zijn of haar bezittingen, omdat de vreemdelingenbewaring wordt opgeheven of niet verlengd. Hierbij krijgt men de opdracht Nederland binnen 24 uur te verlaten; wanneer dit niet gebeurt lopen zij het risico opnieuw in vreemdelingenbewaring terecht te komen (Nationale Ombudsman 2012: 33). De autoriteiten hebben vaker moeilijkheden om personen uit te zetten (Leerkes & Broeders 2013). Schattingen van het aantal gedetineerde vreemdelingen dat daadwerkelijk wordt uitgezet naar het land van herkomst, variëren van vijftig procent tot slechts een derde deel (Nationale Ombudsman 2012: 33).

De anekdote over de vermeende uitzetting van Serge illustreert hoe “vastzitten tussen grenzen” concreet tot uiting komt; terugkeer naar Togo is complex, maar hij is eveneens niet welkom in Nederland. Deel II van deze thesis gaat dieper in op het spanningsveld tussen enerzijds het “hier niet mogen zijn” en het “wel hier zijn” anderzijds. Daarmee wordt in dit tweede gedeelte het “heden” van de informanten centraal gesteld. In het hoofdstuk *De staat als portier*, wordt duidelijk hoe de overheid de grens tussen “illegaliteit” en het “normale leven” streng probeert te handhaven (Stronks 2013). Uitgeprocedeerde asielzoekers worden geweerd van het “normale leven”, waarbij steeds restrictievere maatregelen worden toegepast. Wellicht dweilen met de kraan open, gezien de onoplosbaarheid van dit sociale probleem (Engbersen 2009). Gevolg is wel dat het uitgeprocedeerde asielzoekers steeds moeilijker wordt gemaakt en zij daarmee naar de randen van het bestaan worden gedrukt. Deze reductie tot het louter mens zijn en de duiding die de informanten hieraan geven, wordt verder uitgewerkt in het hoofdstuk *Leven buiten de polis*.

HOOFDSTUK 3

DE STAAT ALS PORTIER

“If the refugee represents such a disquieting element in the order of the nation-state, this is so primarily because, by breaking the identity between the human and the citizen and that between nativity and nationality, it brings the originally fiction of sovereignty to crisis.”

Giorgio Agamben (2000: 20)

Al tijdens de formatieperiode van Kabinet Rutte II in oktober 2012 werd bekend dat de huidige regering illegaliteit strafbaar wil stellen.³⁶ Zo wil staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Teeven onder andere een boete voor illegaal verblijvenden van maximaal 3900 euro; wanneer deze niet wordt betaald kan men in vervangende hechtenis worden geplaatst.³⁷ Dergelijke plannen passen in de lijn van maatregelen die jaren geleden al werd ingezet. Zo is het verharde vertoog jegens migranten en asielzoekers dat Didier Fassin (2005) constateert in Frankrijk en Castles en Miller (2009) in de rest van Europa, in Nederland duidelijk waarneembaar (Leerkes & Broeders 2013). “Ongedocumenteerde vreemdelingen” worden bestempeld als “illegalen” die de sociale en economische orde ontwrichten en daarom middels een strikter vreemdelingenbeleid moeten worden uitgesloten van de nationale samenleving (Engbersen en Burgers 2000: 3). In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe de overheid hier een actieve rol in speelt, als portier zijnde die de grens handhaaft tussen het “normale leven” en “illegaliteit”. Speciale aandacht zal er zijn voor de maatregel “vreemdelingendetentie”.

De Vreemdelingenwet 2000 vormt een belangrijke schakel die heeft geleid tot nog verdere versobering van het asielrecht en een versnelling van asielprocedures (Borren 2013). Kox (2010: 11) verwoordt de gevolgen hiervan scherp:

“Sinds begin jaren negentig worden asielverzoeken sneller afgehandeld, wordt de opvang voor (uitgeprocedeerde) asielzoekers eerder beëindigd en hebben niet alle groepen asielzoekers nog recht op opvang of voorzieningen. Uitgeprocedeerde asielzoekers die al dan niet legaal in Nederland verblijven komen hierdoor eerder op straat.”

Eenmaal op straat, worden zij geconfronteerd met het restrictieve illegalenbeleid. Het doel van de steeds verdergaande maatregelen is illegaal verblijf onmogelijk te maken en op deze wijze illegaliteit te bestrijden en te ontmoedigen (Kox 2010).

Daarbij constateert onder andere politiek-filosoof Marieke Borren (2008; 2013) dat de uitbreiding van opsporingsbevoegdheden vergaande gevolgen heeft voor met name uitgeprocedeerde asielzoekers die in de illegaliteit leven. Specifiek doelt zij hiermee op de wet van identificatieplicht, bijvoorbeeld wanneer er een gegronde verdenking van illegaliteit is. Eveneens is er een vermaatschappelijking van opsporingsbevoegdheden en grenscontrole; men moet steeds vaker zijn paspoort laten zien, bijvoorbeeld bij het ondertekenen van een arbeidscontract (Borren 2008; 2013). De gevolgen die deze identificatieplicht heeft voor uitgeprocedeerde asielzoekers, wordt ook duidelijk in de inleidende anekdote over de vermeende uitzetting van Serge. Nadat hij door een rood verkeerslicht was gefietst, moest hij zich identificeren. Toen bleek dat hij hiertoe niet in staat was, werd hij in vreemdelingenbewaring gesteld.

VREEMDELINGENDETENTIE

De invoering van administratieve detentie van zogenoemde “niet criminele illegalen” is eveneens illustratief voor het steeds restrictiever wordende beleid (Engbersen en Broeders 2009).³⁸ De ongewenstheid van uitgeprocedeerde asielzoekers die het land niet binnen de gestelde vertrektermijn hebben verlaten, komt hier misschien wel het meest tot uiting.

Vreemdelingendetentie is een bestuursrechtelijke maatregel en daarmee niet bedoeld als bestraffing. Er wordt dan ook gesteld dat het enige doel van de bewaring is te voorkomen dat een vreemdeling zich onttrekt aan uitzetting (Nationale Ombudsman 2012: IV). Echter, hoewel geen strafmaatregel, is de uitvoering van vreemdelingenbewaring in een aantal opzichten soberder dan het regime voor strafrechtelijk gedetineerden. In het rapport van de Nationale Ombudsman (2012: IV) wordt dit toegelicht:

“Voorbeelden zijn dat vreemdelingen anders dan strafrechtelijk gedetineerden standaard in tweepersoonscellen verblijven, zij geen arbeid mogen verrichten, geen onderwijs mogen volgen en van 17.00 uur tot 08.00 uur op de cel moeten verblijven. Voor de vreemdelingen gelden wel dezelfde veiligheidsmaatregelen (veiligheidsfouillering,

visitatie, boeien tijdens vervoer) en disciplinaire straffen en maatregelen (zoals afzondering in isoleercel).”

Recentelijk kon een persoon voor onbepaalde tijd in administratieve detentie worden gesteld. In principe kon hechtenis worden opgelegd tot uitzetting gerealiseerd was of nog steeds tot de mogelijkheden behoorde. Tegenwoordig geldt een maximale duur van achttien maanden (Leerkes & Broeders 2013: 84).

Artikel 59 van Vreemdelingenwet 2000 stelt dat een vreemdeling die geen rechtmatig verblijf heeft in bewaring kan worden gesteld wanneer het belang van de openbare orde of de nationale veiligheid in het geding is. Zoals uitgewerkt in de Vreemdelingen-circulaire 2000³⁹ mag een vreemdeling worden gedetineerd wanneer hij geen vaste woon- of verblijfplaats heeft en niet beschikt over voldoende middelen van bestaan. Daarnaast moet er zicht zijn op uitzetting en moet de overheid voortvarend werken aan de uitzetting van de betreffende vreemdeling (Amnesty International 2010: 8). Het in bewaring stellen zoals hierboven beschreven, mag dan ook enkel dienen als *ultimum remedium*, ofwel een uiterst middel (Amnesty International 2010).

Dat dergelijke regels niet eenduidig zijn, bleek toen de Noodopvang werd opgeschrikt door het bericht dat drie van haar bewoners in bewaring waren gesteld. Geluidsoverlast door te harde muziek zou aanleiding zijn geweest voor de politie om een bezoek te brengen aan de woning van SNDVU waar de mannen verbleven. De huisgenoot die de geluidsoverlast had veroorzaakt, was niet thuis op het moment dat de mannen omstreeks middernacht werden opgeschrikt door de komst van de politie. Eén van de drie mannen is de volgende dag gelijk vrijgelaten, omdat in het systeem van de politie zou staan dat hij ziek is. Hoewel er op dit moment enkel een wetsvoorstel van staatssecretaris Teeven is waarin wordt gepleit dat de politie de woning van vreemdelingen mag doorzoeken zonder hiervoor toestemming te vragen aan de bewoner, doet het voorval vermoeden dat de wet nu al wordt uitgevoerd (SNDVU 2013). Daarbij hadden de mannen in kwestie een vaste verblijfplaats, namelijk in een woning van de Noodopvang. SNDVU (2013) reageert daarom verontwaardigd:

“Vreemdelingenbewaring is een bestuursrechtelijke maatregel, met als enig doel het voorkomen dat een vreemdeling zich onttrekt aan uitzetting. De maatregel is niet

bedoeld als bestraffing. Aangezien beide cliënten bekend zijn bij de gemeente en een ‘vaste’ woonplek hebben, onttrekken ze zich daarmee niet aan het toezicht van de overheid.”

Niet alleen de Noodopvang uit kritiek; vreemdelingendetentie is met regelmaat in opspraak. Diverse organisaties als Amnesty International (2010), de Nationale Ombudsman (2012), Justitia et Pax (2010; 2012) en UNHCR (2011) hebben hun zorgen geuit en pleiten voor meer humane alternatieven.

GRENZEN DWARS DOOR DE SAMENLEVING

Zoals gezegd is het officiële doeleinde van vreemdelingendetentie in de eerste plaats uitzetting te bevorderen. Echter, daarnaast is er ook nog een informeel doeleinde, zo stellen onder andere Leerkes en Broeders (2013). Vreemdelingendetentie lijkt eveneens de functie te hebben om de sociale onrust jegens ongewenste migranten te reguleren. Met het invoeren van een dergelijke vorm van detineren, wordt de boodschap gecommuniceerd dat de overheid nog steeds in staat is de controle te behouden over geografische en sociale grenzen (Leerkes & Broeders 2013: 96). Er wordt een vorm van zekerheid gecreëerd, waarmee een stuk onzekerheid bij burgers moet worden weggenomen. Uitgeprocedeerde asielzoekers en andere ongedocumenteerde migranten, in de volksmond “illegalen”, worden gezien als bedreiging van de *social body* van de samenleving (Khosravi 2010). Het is de soevereine macht die de orde redt van wat haar bedreigt (Agamben 2005a/b in Devisch & Oudejans 2011: 72) Het is daarmee de onzekerheid die basis vormt voor de macht, in dit geval de macht van de natie-staat (Bauman 2011).

Godfried Engbersen (2009: 167) toont hoe het huidige beleid zowel op binnenlands als buitenlands niveau een symboolwerking heeft: “enerzijds wil men delen van de eigen bevolking die angst hebben voor de komst van illegale migranten geruststellen, anderzijds wil men aan ongewenste migranten laten weten dat zij niet welkom zijn.” De politieke tendens kan volgens hem het beste worden omschreven als “symbolisch” en gekarakteriseerd door “gespierde uitspraken” (Engbersen 2009: 167).⁴⁰ “Nergens op de wereld lijken restrictieve regelgeving en strenge grensbewaking de komst van illegale migranten te kunnen keren”, stelt de socioloog (Engbersen 2009: 168). Met andere woorden: zij zijn hier en gaan niet zomaar weg. Dit maakt hen zowel *outsider* (vanwege hun illegale status), als *insider* (door

feitelijke aanwezigheid op het Nederlandse grondgebied) (Engbersen & Burgers 2000: 4).

Hoewel het beleid gezien kan worden als symbolisch, wordt met dergelijke maatregelen wel een belangrijk signaal afgegeven. De overheid toont een duidelijke scheiding tussen wie wel en wie niet tot de samenleving behoren (Leerkes & Broeders 2013: 96). Met andere woorden: maatregelen zoals vreemdelingenbewaring zorgen ervoor dat geïlegaliseerden worden afgeschermd van de “gewone samenleving”, van de “sociale sfeer” (Downey 2009). Het zijn niet langer enkel landsgrenzen die dienen als scheidende factor. De grenzen om *insiders* te weren van de *outsiders*, lopen dwars door de samenleving heen (Borren 2013). De scheidingslijn die door de overheid wordt getrokken tussen het “legale”, “normale” leven en de illegaliteit illustreert daarmee een tweedeling in de samenleving tussen de zogenoemde *citizens* en *non-citizens*, de *Bios* en de *Zoë* (Agamben 2000). Met het maken van deze scheiding wordt, anders geformuleerd, de beslissing genomen over welk leven telt of niet telt, welk leven het waard is beschermd te worden en welk leven er niet toe doet (Devisch en Oudejans 2011: 72).

Samenvattend is in dit hoofdstuk ingegaan op het verscherpte asiel- en vreemdelingenbeleid in Nederland, met daarbij specifieke aandacht voor vreemdelingendetentie. Hoewel officieel bedoeld om uitzetting te bewerkstelligen, wordt met maatregelen als vreemdelingendetentie ook een ander signaal afgegeven: de soeverein speelt in op maatschappelijke onzekerheid door te laten zien dat de het nog steeds in staat is haar burgers te beschermen. De daarmee in de hand gewerkte opsplitsing tussen *citizens* en *non-citizens*, heeft vergaande gevolgen voor degene die tot de laatste categorie behoren. Zij worden naar de randen van het bestaan geduwd en leven het “naakte leven” (Agamben 2002 [1995]). In volgend hoofdstuk wordt hier dieper op ingegaan, waarbij gekeken wordt naar de wijze waarop de informanten een dergelijk bestaan duiden.

HOOFDSTUK 4

LEVEN BUITEN DE POLIS

I am the only country I have. I cannot go "back". I am my home. Deze woorden prijken op een van de vele tekstborden die strijdvast in de lucht worden gehouden tijdens een demonstratie in Amsterdam. Het is een ijskoude dag in maart, maar dat heeft honderden mensen er niet van weerhouden de straat op te gaan. Warm ingepakt met dikke sjaals, wollen mutsen en handschoenen roepen zij leuzen als “*No deportations, no borders, no nations*” en “Geen man, geen vrouw, geen mens is illegaal”; om op deze manier te demonstreren tegen het huidige asiel- en vreemdelingenbeleid van de Nederlandse overheid. Een beleid dat door de demonstranten wordt beschouwd als inhumain en onrealistisch, wegens een grote groep uitgeprocedeerde asielzoekers die in praktijk niet uitzetbaar blijken te zijn. Zij zijn zelf, zoals de bovenstaande leus treffend verwoordt, “het enige land dat zij hebben.” Belangrijke factor hierin is het restrictieve beleid zoals tot nu toe uiteengezet; wat impliceert dat uitgeprocedeerde asielzoekers niet welkom zijn in Nederland. Hetgeen niet lijkt overeen te komen met de dagelijkse werkelijkheid van hen die leven tussen grenzen; de zin *I cannot go "back"* verwoordt op simplistische wijze, maar treffend waarom. In dit hoofdstuk zal het spanningsveld tussen het overheidsbeleid en de dagelijkse realiteit van de uitgeprocedeerde asielzoekers verder worden uitgewerkt. Specifiek wordt gekeken hoe uitgeprocedeerde asielzoekers steeds verder naar de “randen van het bestaan” worden gedrukt en de duiding die de informanten hieraan geven.

GEEN ‘DAAR’, MAAR OOK GEEN ‘HIER’

Ishmael is druk aan het koken. “Dit is een van de weinige dingen die ik doe op een dag: eten maken. Maar ik heb niet altijd eetlust, dus er zijn ook dagen dat ik alleen wat fruit eet. Het is moeilijk als je niks mag doen, als je alleen maar kunt zitten en slapen. Ik heb niet veel vrienden, alleen Daniel en de andere jongens waar ik mee samenwoon. Ik kom ook niet veel buiten”, zegt hij. “Het is zo oneerlijk. Ik doe niets verkeerd, ik steel niet, breek niet in, doe niemand kwaad. *That would be a disgrace for myself.* Ik ben hier nu een paar jaar en heb nog nooit iets fout gedaan. Toch kan ik zomaar worden opgepakt als ik op straat loop”, roept Ishmael, nu met verluide stem. Hij loopt van de keuken naar de woonkamer en zet een bord vers gekookte cassave,

boter en kruiden op tafel. “Hier, probeer maar”, zegt hij terwijl hij het bord aanreikt. Zijn stem dempt ietwat. “Dit eten we in West-Afrika om sterk van te worden.” Hij gaat zitten met een zucht en hervat zijn tirade. “Je kunt in Nederland beter crimineel zijn, dan heb je het nog beter... Maar wat moet ik dan? Ik kan nooit terug naar waar ik vandaan kom, maar kan ook niet hier blijven.”

De steeds restrictievere maatregelen die in het vorige hoofdstuk zijn beschreven, geven een duidelijk signaal af: als uitgeprocedeerd asielzoeker ben je hier niet welkom. Het is daarmee voor mensen zonder papieren de laatste jaren steeds moeilijker geworden om een bestaan op te bouwen. Het is bijna onmogelijk nog een beroep doen op sociale voorzieningen, een woonruimte te krijgen en zich te begeven op de arbeidsmarkt (Kox 2010: 28). Dit maakt *sans papiers* op meerdere niveaus kwetsbaar. Bijvoorbeeld, omdat zij geen aanspraak kunnen maken op wetten die arbeidsrelaties reguleren. In juridische zin zijn zij hierdoor weerloos tegen bijvoorbeeld uitbuiting (Krause 2008: 334).

Niet behorend tot een geografisch grondgebied en ontdaan van hun politieke rechten, zijn ook de informanten daardoor verbannen tot het zogenoemde “naakte bestaan” (Agamben 2002 [1995]). Zij passen niet binnen de categorische orde van de natie-staat en zijn daarmee louter mens. Het toont hoe burgerschap verondersteld wordt tot de aard van de mens te behoren. Wie zich buiten het domein van burgerschap begeeft, bevindt zich daarmee buiten de veronderstelde natuurlijke gesteldheid van de mens (Khosravi 2010: 122). Het niets mogen doen, lijkt inherent aan een dergelijke conditie.

Zij die het “naakte leven” leiden, mogen hier officieel niet zijn omdat zij niet de juiste papieren hebben. Maar, zoals in Deel I van deze thesis is duidelijk gemaakt: het hebben van een “thuisland”, een “daar waar zij behoren”, is ook geen vanzelfsprekendheid. Dat lijkt niet uit te maken. Zoals Devisch & Oudejans (2011: 76) beschrijven: “veeleer wordt het ‘daar’ iets als ‘het maakt niet uit waar, zolang het maar niet hier is.” Voor veel uitgeprocedeerde asielzoekers is er dus geen “daar”, maar ook geen “hier”. “Het houdt zich nergens op. Het is het leven dat in geen enkele orde meer ingeschreven kan worden, dat verordonneerd wordt naar de absolute non-plaats, de ruimte van uitzondering” (Devisch & Oudejans 2011: 76). Of, anders gezegd, ongedocumenteerden bewonen enkel een *space of non-existence* (Coutin 2003 in Khosravi 2010).

ONZEKERHEID

Dit “naakte bestaan” wordt gekenmerkt door onzekerheid; de kans ieder moment te worden opgepakt en in bewaring te worden gesteld, is hiervoor illustratief. De Utrechtse Noodopvang biedt een kleine zekerheid in het bestaan van de informanten (hoewel dit geen absolute zekerheid is). In het kader van haar zorgplicht beschouwd de gemeente Utrecht, in tegenstelling tot de meeste andere gemeenten, dergelijke hulp als noodzakelijk (Kox 2010). Gesubsidieerd door de gemeente, voorziet de Utrechtse Noodopvang haar cliënten van onderdak, sociaal-juridische begeleiding en leefgeld. Zij worden iedere twee weken op spreekuur verwacht in het kerkgebouw waar de Noodopvang gevestigd is. Op dinsdagochtenden worden zij ontvangen met koffie, thee en speculaaskoekjes, waarna de cliënten achtereenvolgens de spreekkamerruimte binnenstappen. Een statige kamer met kleurrijke glas-in-loodramen, waar twee medewerkers hen verwelkomen aan een lange kloostertafel. Hier krijgen de cliënten honderd euro uitgereikt, het leefgeld waarmee zij zich de komende twee weken in hun dagelijks levensonderhoud moeten voorzien.⁴¹

Door de ondersteuning die de informanten krijgen van SNDVU, hebben zij een dak boven hun hoofd, een bed om in te slapen en een keuken om hun eten te bereiden. Dit laat echter onverlet dat de informanten zich in een benarde situatie bevinden en toont hun afhankelijkheid van dergelijke hulp. “Sommige mensen zeggen tegen mij dat ik een goed leven heb, want ik heb een huis en geld om eten te kopen. Maar het lijkt wel een cel waar ik in zit. Ik kan niks doen, al negentien jaar lang niet”, vertelt Ming. Hij legt uit hoe graag hij zou willen werken, geld verdienen; van bouw tot horeca: het maakt hem niks uit, als hij maar wat mag doen. “Maar dat gaat niet”, verzucht hij. Het is een gevoel dat zichtbaar is bij alle informanten. Met een Frans-Limburgs accent legt Kodjivo uit waarom hij zich als een gevangene voelt.

“Terugkeer naar Togo is voor mij nu geen optie. Maar ook hier in Nederland voel ik mij gevangen. Ik heb een kamer met een sleutel, maar toch. Ik mag niks doen. Een paar jaar geleden had ik nog een krantenwijk. Met het geld dat ik verdiende, kon ik een kamer betalen. Maar dat werd te gevaarlijk, omdat ze steeds vaker gingen controleren. Dus moest ik daarmee stoppen. (...) Ik heb armen, handen benen en voeten. Ik ben gezond, dus ik kan werken. Maar ik mag niet werken, niet studeren, ik mag niks.”

LOUTER MENS

Malkki (1992: 30) stelt dat, binnen een *national order of things*, het hebben van wortels niet enkel wordt beschouwd als een natuurlijke conditie, maar eveneens als een “*moral and spiritual need*.” Zoals bij de informanten te zien is, uit het geen “hier” en geen “daar” hebben zich op concrete wijze in het gegeven dat zij officieel niks mogen doen; dat het leven hen op meerdere fronten moeilijk wordt gemaakt. Op een meer emotioneel vlak uit deze permanente conditie van thuisloosheid zich in een gevoel van moedeloosheid. Het is hierbij met name de onmogelijkheid “iets” te doen, wat de informanten enorm frustrereert. Zij geven aan het gevoel te hebben dat hun leven in “constante stilstand” staat. De leeftijd van de informanten varieert van 21 tot 41 jaar. Dit zou de bloeitijd van hun leven moeten zijn, maar de realiteit maakt dat zij persoonlijke ontwikkeling als moeilijk ervaren. “Ik kan niks doen... niks met mijn talenten. Ik kan mijzelf niet verder ontwikkelen, want ik val buiten het systeem... Ik val buiten het systeem omdat ik geen verblijfsvergunning heb”, zegt Ishmael. Hij verheft zijn stem, wat zijn frustratie duidelijk maakt.

Mohamed ervaart net als Ishmael een gevoel van moedeloosheid. De 27-jarige man kwam naar Nederland als alleenstaande minderjarige asielzoeker (AMA) en raakte uitgeduceerd toen hij voor de wet volwassen werd, wat inhield dat hij buiten de *polis* werd geplaatst. “Ondertussen ben ik hier al twaalf jaar en heb zelfs een tijdelijke verblijfsvergunning gehad.” Mohamed heeft een enorme documentatiemap waarin hij alles bewaart wat met zijn vertrek uit Guinee en zijn verblijf in Nederland te maken heeft. “Hier is het treinkaartje dat ik heb gekocht op de dag dat ik asiel aanvraag in Nederland, twaalf jaar geleden. En dit is een kopie van mijn tijdelijke verblijfsvergunningen en mijn paspoort dat is afgegeven in Hoogeveen.” In de map bevindt zich ook een medewerkerskrant van een warenhuis, waar hij breed lachend met zijn baas op de voorpagina staat omdat hij is uitgeroepen tot medewerker van de maand.

“Toen ik achttien jaar was, werd mijn verblijfsvergunning niet verlengd. Sindsdien mag ik niet meer werken, niet naar school, niks. Als ik naar school mocht, had ik in deze periode allang mijn opleiding afgerond. Wie zou zich niet gevangen voelen in zo’n situatie? Ik wel, ik voel me hartstikke gevangen. Wat de Nederlandse regering doet, vind ik echt niet normaal. Ik ben toch geen dier? Ik wil graag ook wat geluk in mijn leven...”

“Kom ik van Mars of Jupiter?”, roept ook Abdourahamane gefrustreerd. Een retorische vraag, waarop hij toch het antwoord wil formuleren: “Nee, ik kom van de aarde. Ik ben geen alien, ik ben ook gewoon een mens...” Hoewel hij de spijker op de kop slaat, zit de crux in het gegeven dat in een *national order of things* wordt verwacht dat alle mensen tot een natie (echt of imaginair) behoren. In een dergelijke orde is daarbuiten dan ook geen plek voor menselijkheid (Khosravi 2010). Zoals Khosravi (2010: 122) uitlegt: “*There is no space for something like the pure human being in herself, beyond legal and political status.*” Zij die louter mens zijn, worden daarmee gezien als “*human waste*” en “*disposable*” (Bauman 2004; zie ook Khosravi 2010).

Ontdaan van hun mensenrechten door een gebrek aan burgerschap kunnen zij enkel nog, zo stelt Didier Fassin (2005: 367), “*claim to stay alive.*” De tientallen gedetineerde uitgeprocedeerde asielzoekers die in het voorjaar van 2013 besloten in honger- en dorststaking te gaan, illustreert dit punt goed. Met de actie protesteerden zij tegen de in hun ogen inhumane vreemdelingendetentie.⁴² Zij kunnen geen aanspraak maken op de bescherming van de Nederlandse verzorgingsstaat; wat rest is de eis in leven te blijven. Zij proberen rechten te verwerven door hun lijdende lichaam in te zetten; dit is het enige wat zij nog hebben. Het toont eveneens hoe de roep om orde op gespannen voet staat met morele waarden en normen die heersen in een samenleving.

Het maakt de informant boos en moedeloos; zij zijn degene die dagelijks met de uitwerkingen van het beleid te maken hebben. Kodjivo reageert gefrustreerd:

“Er wordt gezegd dat Nederland een rechtvaardig land is, waar iedereen gelijk is voor de wet. Maar in praktijk is het anders. Want wat voor rechten hebben wij? Nederland doet alsof het beschaafd is, maar in praktijk is dat niet zo. Ik vind het niet eerlijk dat als je niks hebt gedaan, je altijd moet vrezen om te worden opgepakt als je op straat loopt. (...) Politici noemen ons gelukzoekers. Ik vraag me af: waar is het geluk? Schulden, psychologische problemen... Welk geluk heb ik? Ik word al een paar jaar begeleid door een psycholoog. Een man van mijn leeftijd kan niet twaalf jaar zitten wachten om aan de slag te gaan, tot er eindelijk iets gaat gebeuren. Echt, Nederland zegt een humaan land te zijn, maar de werkelijkheid...[zucht]”

Het dagelijks leven van de informanten wordt gekenmerkt door onzekerheden en frustraties, zoals in dit hoofdstuk onder andere met de verhalen van Kodjivo is geïllustreerd. Door de steeds restrictievere maatregelen is het voor de informanten bijna onmogelijk gemaakt om een beroep te doen op sociale voorzieningen en is het moeilijk zich persoonlijk te ontwikkelen doordat zij niet mogen werken en studeren. Dit zorgt ervoor dat het voor de informanten moeilijk, zo niet onmogelijk, is een bestaan op te bouwen in Nederland. Zij leven het “naakte leven”; geen “daar” hebbende in het land van herkomst, maar eveneens geen “hier” in Nederland. In geen enkele orde meer ingeschreven, zijn zij verbannen tot een absolute non-plaats, een *space of non-existence*. De complexiteit van het dagelijks leven, maakt de toekomst van de informanten onzeker. Hier wordt in het komende deel van deze thesis verder op ingegaan.

DEEL III

ONZEKERE TOEKOMST: DROMEN VAN EEN BETER LEVEN

Just be yourself, don't lose yourself

No matter the system is so rough

Just be yourself, don't lose yourself.

No matter the system is so tough

You can make it

You are stronger than the system

Alusine
(Fragment uit zijn nummer *Just be Yourself*)

toe·komst (*de; v*): de tijd die nog komen moet

Het is kwart voor twee 's middags wanneer ik heb afgesproken met de 28-jarige Oumar. Gekleed in pyjama doet hij de deur open. Hij zet de tv aan en zet een kop thee op tafel. "Ik ben er zo weer", zegt hij en trekt zich terug in de badkamer. De douche gaat aan. Enkele ogenblikken later klinkt het "Allahoe Akbar, Allahoe Akbar", uit de kamer van Oumar. Dan is het een paar minuten stil, waarna de luide klanken van Birdy's nummer "People help the people" volgen. In keurig gestreken overhemd komt de jongeman zijn kamer uit. "Wat voor weer is het vandaag? Moet ik een jas aan?", vraagt hij. Een geur van aftershave vult de woonkamer. "Het lijkt erop dat het eindelijk lente is geworden, dus dat hoeft niet." Nadat hij zijn zwartsuède schoenen heeft aangetrokken en de muziek heeft uitgezet, gaan we naar buiten. "Zullen we naar de supermarkt lopen om wat energydrink te halen?", vraagt hij. "Dat is het enige waar ik me een beetje fitter van ga voelen. Ik heb al een paar dagen bijna niets gegeten, ik heb geen *appetite*. Dat komt door de stress." We passeren een bankje aan de rand van het Amsterdam-Rijnkanaal. "Hier heb ik vannacht tot vier uur gezeten", zegt hij wijzend naar het bankje. "Ik kon niet slapen. Ik heb de hele nacht voor me uitgestaard en nagedacht. Wie ben ik? Soms vraag ik me af wat mijn leven nog voor zin heeft." Hij staart naar de grond en de tranen rollen over zijn wangen. "Alles gaat mis in mijn leven. Sinds ik vijftien ben heb ik geen familie meer. En het is nu al veertien jaar geleden dat ik vanuit Guinee naar Nederland kwam, maar ik mag hier nog steeds niet blijven. Het is allemaal zo moeilijk...", zucht hij. "Hoe ziet mijn toekomst eruit? Hoelang gaat dit nog duren? Een jaar? Nog eens veertien jaar? Twintig jaar? Ik weet het niet... Iedere dag is hetzelfde. Slapen, proberen wat te eten, tv kijken, even naar buiten... En alles begint weer opnieuw. Ik heb nooit een opleiding kunnen volgen. Ik wilde altijd dokter worden. Het lijkt me heel leuk om medicijnen te studeren en mensen te helpen. Maar dat valt nu allemaal in het water..."

Wanneer het verleden diepe wonden heeft achtergelaten en het heden complex is, blijkt "toekomst" een precair begrip. Het derde en tevens laatste deel van deze thesis zal in het teken staan van dit thema. In het hoofdstuk *Agents van eigen toekomst?* wordt beargumenteerd dat de informanten niet enkel gezien moeten worden als "passievelingen". Ondanks dat zij buiten een *national order of things* vallen, hebben

de informanten een zekere mate van bewegingsvrijheid en zijn actieve *agents* als het gaat om de vormgeving van hun leven. Maar in hoeverre wordt dit actorschap en daarmee hun toekomstperspectief beknot door de structuur waarin “papieren” een aanzienlijke rol spelen? Het zal duidelijk worden dat de *structure* in grote mate bepalend blijft in de vormgeving van het leven van de informanten. In het hoofdstuk *Als de tijd stil staat*, wordt dan ook zichtbaar hoe onzeker hun toekomst is. Tijd blijkt een heel andere betekenis te hebben wanneer een persoon leeft met de dagelijkse onzekerheid die inherent is aan een leven in de illegaliteit. Zelfs dromen over een betere toekomst is dan problematisch.

HOOFDSTUK 5

AGENTS VAN EIGEN TOEKOMST?

Ming zit in de kantine van een zorgcentrum waar hij over enkele ogenblikken een sollicitatiegesprek heeft voor een vrijwilligersfunctie. Hij is een beetje zenuwachtig. “Misschien vinden ze mijn Nederlands niet goed genoeg”, dubt hij. De Noodopvang heeft meerdere malen voor hem op vrijwilligersvacatures gereageerd, waarbij zij de situatie van Ming hebben uitgelegd. Er volgende geen enkele positieve reactie. Ditmaal is er besloten niet expliciet te vermelden dat hij uitgeprocedeerd asielzoeker is, maar dit pas uit te leggen in een *face to face* gesprek; hij mocht gelijk langskomen voor een kennismaking. Dat moment is nu daar. Na enkele minuten te hebben gewacht, komt de coördinatrice van het zorgcentrum aangelopen, stelt zich voor en vraagt aan Ming of hij wat over zichzelf wil vertellen. Hij valt gelijk met de deur in huis: “Ik ben hier gekomen als asielzoeker, maar nu ben ik uitgeprocedeerd. Ik ben al negentien jaar in Nederland en mag niet werken. Ik wil heel graag wat doen. Daarom probeer ik dit.” De coördinatrice trekt haar hoofd terug naar achteren en fronsht haar wenkbrauwen. “19 jaar?!”, reageert ze met verluide stem. “Jeetje, dat is lang. En wat vervelend voor jou zeg. Ik snap dat je graag iets wilt doen. Wij kunnen vrijwilligers genoeg gebruiken, dus als je het leuk vindt, kun je eens meelopen op de sport- en fysiotherapieafdeling.” Ming neemt het aanbod graag aan en zal vanaf nu wekelijks ouderen begeleiden bij hun sportactiviteiten.

Zoals in voorgaande hoofdstukken is uitgelegd, zorgt een wereld die gekenmerkt wordt door een *national order of things* ervoor dat grenzen en paspoorten cruciale identiteitsmarkers zijn in het leven van de informanten. Doordat zij buiten de *polis* vallen, wordt hen de toegang geweigerd tot vele voorzieningen. Het “naakte bestaan” zorgt ervoor dat de informanten zich in het nauw gedreven voelen. Echter, het is belangrijk de informanten niet enkel te zien als “passieve slachtoffers”; een gedachte die de tot dusver uiteengezette theorieën en concepten wellicht oproepen. De wijze waarop zij omgaan met de situatie waarin zij zich bevinden, laat zien dat er sprake is van een zekere mate van *agency*. De anekdote over het sollicitatiegesprek van Ming geeft dit goed weer. Dit hoofdstuk zal meerdere voorbeelden laten zien waaruit naar voren komt dat de informanten tot op zekere hoogte actieve *agents* zijn binnen de structuur van een nationale orde.

NATIONAL ORDER OF THINGS & AGENCY

Diverse wetenschappers uiten kritiek op de wijze waarop beleidsmakers en onderzoekers gemakkelijk labels als “*disempowered*”, “kwetsbaar” en “gemarginaliseerd” gebruiken (Lammers 2006). Ellen Lammers (2006) stelt dat dit geen vanzelfsprekende kwalificaties zijn en vraagt zich in haar studie naar jonge vluchtelingen in Uganda af wie bepaald wanneer een persoon kwetsbaar is en op basis van welke criteria dit wordt vastgesteld. De antropologe vindt dat hierdoor de diversiteit van een groep uit het oog verloren wordt.

“The young refugees shared the experience of being forcibly uprooted, but otherwise constituted a remarkable diverse crowd of individuals. There were men and women of different nationalities and walks of life, illiterates and university graduates, artists, farmers and journalists, mental patients, orphans and widows, Muslims and Seven Days Adventists, SPLA commanders, former child soldiers, introverts and street-wise kids. They did not constitute a group, let alone a shared culture. Most significantly, the adjective ‘disempowered’ that I had attributed to my prospective research subjects turned out to have little meaning (Lammers 2006: 94).”

Hetzelfde geldt voor de onderzoekspopulatie binnen deze studie, bestaande uit een gevarieerd gezelschap van bijzondere individuen die op multiële wijzen kunnen worden gekarakteriseerd. Niet bagatelliserend dat zij op meerdere niveaus kwetsbaar zijn (onder andere door hun oorlogsverleden, hun leven buiten de *polis* en gedeelde rechteloosheid in hun politieke bestaan), moet niet worden vergeten dat zij individuele *agents* zijn die op een actieve manier hun leven vormgeven. De wijze waarop de informanten hun weg weten te vinden binnen (of beter gezegd “buiten”) de samenleving, is verschillend. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk door te kijken naar de sociale netwerken waarin men zich beweegt. Zo heeft Francis in de tien jaar dat hij in Nederland woont een aanzienlijk netwerk opgebouwd, met name via de kerk. Regelmatig gaat hij bij vrienden eten, krijgt gitaarles en helpt af en toe met klussen in huizen van de Noodopvang. De zaterdag is voor hem een drukke dag, in de ochtend werkt hij (vrijwillig) bij de voedselbank en in de middag moet hij zich naar het voetbalveld haasten om daar een wedstrijd te spelen. Daarnaast leest hij veel boeken, die verspreid liggen in zijn kleine kamertje van plusminus 2,5 bij 2,5 meter. Zijn Bijbel ligt opengeslagen naast zijn bed, met daarop een groot houten kruis. “Het lezen

van de Bijbel en door hier met anderen over te praten, helpt mij omgaan met de situatie”, legt Francis uit. Lang niet alle informanten houden zich bezig met zoveel activiteiten als Francis. De mate van activiteit verschilt per persoon. Zo zijn er informanten die slechts een beperkt sociaal netwerk hebben en zich weinig buitenshuis bewegen.

Voor de 28-jarige Alusine is het schrijven en zingen van reggae “een mogelijkheid om de moeilijkheden van het dagelijks leven te verwerken.” De reggaenummers die hij schrijft, geven een interessante kijk in zijn leven. Hij heeft een stapel met tientallen handgeschreven teksten. Met zijn wijsvinger langs de zinnen glijdend, draagt hij de teksten op poëtische wijze voor:

“Can someone tell me when this oppression will stop? Oppressing the kings and queens of today...”⁴³

“I never chose this life, but I never denied it either. People have very long memories. So invest in making yourself a good memory.”⁴⁴

“You try, you fail, but the only failure is when you stop trying. So never stop trying.”⁴⁵

Stuk voor stuk teksten waarin hij “het systeem” bekritiseerd en eveneens zichzelf en andere jongeren wil aansporen nooit op te geven. De liedjes laten zien hoe hij omgaat met zijn ogenschijnlijk uitzichtloze situatie van niet meer terug kunnen naar Sierra Leone, maar ook niet welkom zijn in Nederland. Daarbij helpt het schrijven van de muziektteksten om zijn gevoelens een plek te geven. In zijn nummer *Just be Yourself* komt duidelijk naar voren dat er altijd een wisselwerking is tussen “het systeem” (*the system is so rough*) en het individu als *agent* (*just be yourself, don't lose yourself*). De songteksten geven Alusine een klein beetje hoop en hij wil ook andere jongeren hiermee inspireren: *“You can make it, you are stronger than the system.”* Alusine zegt niet op te geven en kiest ervoor zich actief in te zetten voor de maatschappij door iedere week vrijwilligerswerk te doen bij de voedselbank.

“Dat is goed voor mij, maar ik help tegelijk andere mensen. Ik zou heel graag in een ziekenhuis werken of iets met kinderen, want wat ik het liefste doe is mensen redden, mensen helpen. Waarom kunnen de grote mensen [politici] dit niet doen, waarom kunnen zij de kleine mensen niet helpen?”

De verhalen van Ming, Francis en Alusine doen beseffen dat de informanten allen op hun eigen manier iets doen aan de situatie waarin zij zich begeven en niet enkel “passievelingen” zijn die geen inspraak hebben in hun eigen leven. Dit illustreert dat een nationale orde waarin mensen geacht worden “geworteld” te zijn (hoewel van significante invloed op het leven van degene die liminaal zijn in een dergelijke categorische orde), niet allesbepalend is. Hoewel hun leven grotendeels wordt bepaald door de structuur waarin paspoorten, verblijfsvergunningen, en *laissez-passers* cruciaal zijn, anticiperen zij ook op de situatie. Zo hebben de informanten uiteindelijk zelf de stap gezet hun herkomstgebied te verlaten (diverse factoren in overweging nemend) en maken zij eveneens tijdens hun verblijf in Nederland bewuste keuzes.

Oumar heeft bijvoorbeeld besloten zijn geluk te zoeken in Engeland, nadat een vriend hem heeft verteld dat de kansen om daar zonder (legale) papieren te werken en een huis te vinden, groter zijn dan in Nederland. Het is nu enkel wachten op zijn illegale paspoort tot hij de Noordzee zal oversteken.

“Ik heb deze informatie alleen van een vriend gehoord, hij is ook Guinees en kreeg net als ik geen verblijfsvergunning in Nederland. Verder weet ik niet wat waar is van zijn verhalen, hoe het straks is als ik daar aankom. Maar ik heb geen keuze. Ik kan niet terug naar Guinee en kan ook niet hier blijven, want ik heb geen papieren.”

Echter, Oumar geeft aan “geen keuze te hebben”. Daarmee doelt hij erop dat hij een geforceerde beslissing maakt die bepaald wordt door de context waarbinnen hij zich beweegt. Het is dan ook de vraag of *agency* van de informanten voldoende is om hun leven een andere richting te geven en daarmee hun toekomst perspectiefvoller te laten zijn. De anekdote van Oumar toont dat er nooit volledige *agency* kan zijn. Dit komt omdat levens eveneens worden beperkt door structuren en omstandigheden (Hareven 2000 in Brettell 2002). Zoals Durkheim al beargumenteerde: *the actions of individuals are shaped by the workings of society* (Brettell 2002: 433). Oumars besluit om door te migreren, geeft daarom inzicht in de wisselwerking tussen individuele handelingen en structuren; met andere woorden over de intersectie tussen structuur en *agency*. Persoonlijk handelen zegt daarom eveneens iets over een groter verhaal (Brettell 2002). Zo laat de persoonlijke vertelling van Oumar zien hoe een *national*

order of things een sturende (zo niet grotendeels bepalende) rol heeft in het leven van de informanten.

Kijkend naar de wijze waarop de informanten omgaan met de situatie waarin zij verkeren, kan gesteld worden dat er een zekere mate van *agency* waarneembaar is. Zoals in dit hoofdstuk is aangetoond, zijn zij niet simpelweg passieve slachtoffers, maar individuele *agents* in de vormgeving van hun leven. Het is belangrijk dit te beseffen, zodat zij niet enkel worden gezien als “passievelingen” zonder enige vorm van zeggenschap. Echter, hierbij is de kanttekening gemaakt dat er altijd een wisselwerking is tussen *agency* en *structure*. Deze structuur blijkt in grote mate bepalend wanneer we kijken naar het toekomstbeeld van de informanten. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden dat tijd hierdoor een andere betekenis krijgt; leven met de dag lijkt de enige optie.

HOOFDSTUK 6 ALS DE TIJD STIL STAAT

“Don’t look in mirrors to see the future, cause all you will see is what’s behind you.”

Fragment uit het nummer *Never Stop Trying* – Alusine

De uit Eritrea afkomstige Maria is net teruggekeerd naar haar kamer van de Noodopvang, nadat ze is vrijgelaten uit detentie. Ze zit ineengedoken op de bank, met een witte wollen deken om zich heengeslagen. Haar haren zitten verwilderd en ze kijkt door een kier van de dichtgetrokken gordijnen naar buiten; ze speurt met haar ogen de straat af. “Ik ben zo blij dat ik weer thuis ben. Hier voel ik me veilig. Hier is mijn familie nu”⁴⁶, zegt de jonge vrouw. Het veilige gevoel duurt maar eventjes, zo blijkt wanneer een medewerker van SNDVU haar vertelt dat ze misschien van kamer moet wisselen. Ze duikt nog verder ineen en begint te huilen. “Wat is er mis met mij? Wat heb ik fout gedaan?”, roept ze met paniek in haar stem. Dit voorbeeld geeft aan hoe een kleine verandering voor enorm veel stress en verontrusting kan zorgen. De anekdote illustreert tevens de angst waarin de informanten leven. Zoals in vorig hoofdstuk is aangetoond, moet niet worden vergeten dat de informanten actieve *agents* zijn in de vormgeving van hun leven. Echter, desondanks blijft hun toekomst uiterst onzeker doordat zij leven buiten de *polis*. In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe het complexe verleden en heden zorgt voor een andere tijdsbeleving: enkel leven met de dag is mogelijk. Hierdoor is zelfs het dromen over een betere toekomst moeilijk geworden.

De situatie waarin de informanten verkeren, bezorgt hen niet zelden kopzorgen en slapeloze nachten. Zo legt ook Alusine uit:

“Als AMA deed ik de opleiding elektrotechniek bij het ROC. Maar nu ik mijn verblijfsvergunning kwijt ben, kan ik niet meer studeren. Dit is toch geen leven? Ik ben gewoon op straat gestuurd, heb geen kans meer gehad om te studeren. Dat zou ik heel graag willen, dingen leren. In de toekomst wil ik trouwen en krijg ik hopelijk een mooi kind. Soms slaap ik niet goed, omdat ik dan nadenk over wat er gaat gebeuren in de toekomst. Ik lig er soms echt wakker van.”

Een leven in illegaliteit zorgt ervoor dat tijd een andere betekenis en ander ritme

krijgt. Zo toont Khosravi (2010) hoe een van de informanten binnen zijn onderzoek, een ongedocumenteerde Koerdische man, alle maandagen haat. In zijn ogen betekent de eerste dag van de week voor “normale” mensen de start van een nieuwe, betekenisvolle week waar iedereen weer naar zijn werk gaat. Voor de Koerdische man geldt dat niet. Waar maandag voor anderen “vooruitgang” betekent, staat de dag voor hem symbool voor “stilstand” (Khosravi 2010: 91). Een soortgelijk gevoel is waar te nemen bij de informanten binnen dit onderzoek. De dagelijks onzekerheden zoals de kans in bewaring te worden gesteld of het niet mogen werken, zorgen ervoor dat de informanten moeite hebben met dromen over een betere toekomst. Zij durven hier soms niet meer op te hopen, zo maakt de uitspraak van Abdourahamane duidelijk: “Wanneer er geen hoop is, is er geen toekomst. Ik ben gefrustreerd. Wanneer zal er een verandering plaatsvinden? Morgen? Overmorgen? Over vier jaar? Gaat het óóit veranderen?” De uitspraak van Kodjivo sluit hierop aan:

“Het ergste aan mijn situatie is dat ik geen perspectief heb op een betere toekomst. Ik droom ervan een beter leven te hebben, net als iedereen. Om een mens te zijn. In mijn ogen is een mens iemand die een huis, gezin en een baan heeft. Iemand die zelf zijn voorzieningen kan betalen, dat is een mens.”

De informanten ervaren hun leven zonder papieren als een leven met beperkingen. Ondanks dat sommigen van hen een manier hebben gevonden “om te gaan met de situatie” (door bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te gaan doen of liedjes te schrijven), hebben zij allemaal het gevoel niet actief aan hun toekomst te kunnen bouwen. Dit gevoel van uitzichtloosheid lijkt inherent verbonden aan het “naakte bestaan”, waar het hen die louter mens zijn steeds moeilijker wordt gemaakt middels restrictieve maatregelen. Dit werkt door in alle aspecten van iemands bestaan. Zo heeft Ishmael het idee dat de situatie waarin hij verkeert, gevolgen heeft voor de mogelijkheid om een (liefdes)relaties aan te gaan.

“Ik wil trouwen. Dat is mijn droom. Maar ik ben te verlegen om op een meisje af te stappen. Ik kan ook geen Nederlands... En ik moet eerst wat leren, een opleiding volgen en werken. Dan pas een vrouw en kinderen. Ik moet eerst wat doen, zodat ik voor hen kan zorgen. Dat gaat nu niet.”

Ming beaamt dit en zou graag geld verdienen, zodat hij op een dag een gezin kan onderhouden. Nu heeft hij het gevoel enkel te kunnen hopen dat deze droom op een dag werkelijkheid wordt.

“Ik hoop dat het morgen beter is... Dat mijn goede toekomst dan begint... [zucht] Of anders overmorgen... Maar geef mij alsjeblieft een toekomst. Ik wil niet op straat rondlopen, op de bank zitten en niks doen. Ik wil werken, al negentien jaar. En ik zou heel graag willen trouwen, maar ik kan op deze manier niets opbouwen. Ik heb wel eens een leuk Chinees meisje ontmoet, maar het is moeilijk om een relatie te beginnen als je geen papieren hebt. Ik moet soms erg huilen als het misgaat, huilen om mijn situatie... Het is zo pijnlijk.”

De onzekere toekomst en het “niet weten wat komen gaat” zoals in afgelopen alinea's is beschreven, levert de informanten veel stress en onrust op. Het gebrek aan inkomsten, de onmogelijkheid te gaan studeren en de moeilijkheid een gezin te stichten, maken dat zij het gevoel hebben dat de tijd stil staat. De informanten zijn voornamelijk op zoek naar rust en wat zekerheid; “*peace of mind*”, zoals Serge uitlegt. “Iedereen heeft *peace of mind* nodig.”

CONCLUSIE

Het politieke en maatschappelijke debat ten aanzien van de positie van uitgeprocedeerde asielzoekers in Nederland is de afgelopen maanden op de spits gedreven. Er is een abnormaal beeld geschetst van “humaan” Nederland waarbij steeds meer zichtbaar werd van de verscholen wereld waarin uitgeprocedeerde asielzoekers zich begeven. Omdat zij niet binnen de gestelde vertrektermijn van 28 dagen zijn teruggekeerd naar het land van herkomst, belanden zij in de illegaliteit. Dit is een wereld die normaliter niet zichtbaar is. Echter, met de zelfmoord van Aleksandr Dolmatov, de tientallen uitgeprocedeerden die in hongerstaking gingen en de tentenkampen die in Amsterdam en Den Haag werden opgezet, werd voor het grote publiek iets meer zichtbaar van de situatie waarin uitgeprocedeerde asielzoekers zich bevinden. In deze thesis is ingehaakt op dit debat. Door het verleden, heden en de toekomst van de informanten binnen dit onderzoek centraal te stellen, is duidelijk gemaakt wat voor bijzondere positie deze “verborgen gemeenschap” inneemt. De informanten, die om uiteenlopende redenen uitgeprocedeed zijn geraakt, zijn zowel *insider* als *outsider* in de samenleving. Zij mogen hier niet zijn, maar zijn er (soms na tientallen jaren) nog steeds; zij gaan en kunnen niet zomaar “weg”.

Dat zij niet zomaar kunnen terugkeren, is duidelijk geworden in het eerste gedeelte van de thesis. Door het verleden centraal te stellen, is meer duidelijk geworden wie de informanten zijn en welke historie zij met zich mee dragen. Zij kennen allen een geschiedenis van oorlog, geweld of onderdrukking. Dergelijke omstandigheden hebben grote impact op zowel individu als samenleving. Het land van herkomst is vreemd en beangstigend geworden door de hevige gebeurtenissen die de informanten aldaar hebben meegemaakt. Dit maakt terugkeer complex en alles behalve eenduidig. Hoewel zij terug moeten, doen zij dit niet wegens persoonlijke aspecten (angst), maar ook omdat een aanzienlijke groep in praktijk niet uitzetbaar blijkt te zijn wegens bijvoorbeeld het ontbreken van de juiste reispapieren. Voor de informanten is er, anders gezegd, geen “daar waar men behoort” om naartoe terug te keren. Het land van herkomst is voor hen een lege plek geworden.

Echter, geen “daar” hebbende in het land van herkomst, is er voor hen eveneens geen “hier” in Nederland. Met steeds restrictievere maatregelen als vreemdelingendetentie, de moeilijkheid een beroep te doen op sociale voorzieningen en het verkrijgen van woonruimte, is het voor mensen zonder papieren erg moeilijk

iets op te bouwen. Zij worden naar de randen van het bestaan gedrukt, waar zij een gemarginaliseerd leven leiden. Ontdaan van hun mensenrechten door een gebrek aan burgerschap, kunnen zij enkel eisen in leven te blijven. Hun lijdende lichaam is het enige wat zij nog hebben. Het is een “naakt bestaan” dat wordt gekenmerkt door grote onzekerheid. Er is ieder moment de kans te worden opgepakt en in vreemdelingenbewaring te worden gesteld. Deze permanente conditie van thuisloosheid, het zich bevinden in een *space of non-existence*, uit zich bij de informanten in een gevoel van moedeloosheid. Zij hebben het gevoel niet als mens, maar als “alien” of “dier” te worden behandeld. Het is hierbij met name de onmogelijkheid iets te doen, wat de informanten frustrereert. Zij hebben het gevoel dat hun leven in “constante stilstand” verkeert.

De bestudering van het verleden en heden van de informanten, kan de indruk wekken dat zij enkel “passieve slachtoffers” zijn met weinig zeggenschap over hun eigen leven. Hier moet voor worden gewaakt. Hoewel de structuur waarin papieren een aanzienlijke rol spelen erg dominant is, vinden zij op diverse wijze en tot op zekere hoogte hun weg binnen de samenleving. Zo is duidelijk geworden dat een aantal informanten vrijwilligerswerk doen of doormiddel van het maken van muziek proberen om te gaan met de situatie waarin zij verkeren. Echter, zo is ook aangetoond, *structure* maakt dat er nooit volledige *agency* is. Deze structuur blijkt dan ook in grote mate bepalend voor het toekomstperspectief van de informanten. In het slothoofdstuk is hierop ingegaan en gesteld dat tijd een andere betekenis en ander ritme krijgt. Enkel leven met de dag is mogelijk. Een perspectiefvolle toekomst waarin de informanten een gezin stichten en zichzelf ontwikkelen door middel van een studie of werk, lijkt slechts te bestaan in dromen.

NATIE-STAAT ALS DOMINANT ORGAAN VAN ORDENING

Met de bestudering van de positie van de uitgeprocedeerde asielzoekers in Nederland, zijn ook inzichten verworven betreffende de huidige functie van het natie-staatsysteem. Hierin ligt de kracht van de antropologie; door de specifieke levens van de informanten te bestuderen, wordt meer duidelijk over “het grote geheel” waar zij onderdeel van zijn.

Zo toont de bestudering van de positie van uitgeprocedeerde asielzoekers in Nederland aan dat de natie-staat nog een grote rol speelt in het leven van mensen. Hoewel vaak wordt gesteld dat dit orgaan van sociaal-politieke organisatie zich in een

hachelijke positie bevindt (onder andere doordat sociale processen landsgrenzen overschrijden), blijkt dat de natie-staat tegelijkertijd nog veel macht kent. De huidige tijd kan daarom het beste worden gekenmerkt door een periode waar grenzen triomfieren. Een *national order of things* (Malkki 1992; 1995a/b) viert hoogtij, waarbij de natie-staat wordt gezien als belangrijkste structurerende principe binnen de mondiale wereld.

De verscherpte maatschappelijke en politieke vertogen jegens uitgeprocedeerde asielzoekers, tonen dan ook aan hoe ingesleten het natie-staat denken is. De opvatting heerst dat er altijd een tegenhanger dient te zijn voor “hier”, namelijk “daar” (de plek waar men “behoort”, gelegen in een territoire). Zo heeft de maatregel vreemdelingendetentie onder meer als doel uitzetting te bevorderen. “Men hoort ‘hier’ niet te zijn”, is een van de signalen die duidelijk wordt afgegeven. Echter, de sociale werkelijkheid toont dat deze mensen niet zomaar weg kunnen. Hun identiteit is niet noodzakelijkerwijs gekoppeld aan een territoire en de vluchteling zorgt daardoor voor een verstoring tussen de tweedeling “hier” en “daar”.

Het voornaamste gevolg hiervan is dat uitgeprocedeerden (die geen kant op kunnen) verder de illegaliteit in worden gedrukt en de sociale werkelijkheid van een grote groep mensen niet wordt erkend. Zij vormen een *unnatural mode of being* (Khosravi 2010), juist doordat zij niet tot een territoire behoren. Een wereld gestructureerd in grenzen en natie-staten kan dit niet verklaren. Het leven van uitgeprocedeerde asielzoekers die niet (kunnen) terugkeren, is daarmee in geen enkele orde meer ingeschreven.

Hierdoor ontstaat een splitsing in de Nederlandse samenleving van burgers en niet burgers, tussen het “normale leven” en de “illegaliteit”. Door enkel in termen van de natie-staat te denken ontstaat een “bijproduct”, “menselijk afval”. Zij die niet de juiste papieren hebben en buiten een natie-staat orde vallen, zijn daarmee enkel nog mens. Een conditie waar, zo illustreren de verhalen van de informanten, weinig rechten aan te ontlenen zijn.

De sociale werkelijkheid van de informanten toont dat “geworteldheid” in een grondgebied helemaal geen natuurlijke conditie is. Echter, om dit te kunnen zien moet er een omslag plaatsvinden in ons denken op zowel maatschappelijk, politiek en wetenschappelijk niveau. De sedentaristische bril moet worden afgezet en daarmee worden erkend dat identiteit en noties van “thuis” niet noodzakelijkerwijs verbonden zijn met een territoire. Er is nog een lange weg te gaan, gezien de wijze waarop de

natie-staat, grenzen, paspoorten en verblijfsvergunningen vastgeroest zitten in ons alledaagse denken. Aansluitend bij Khosravi (2010) wil ik stellen dat er een nieuw paradigma ontwikkeld dient te worden. Een denkwijze waar *homelessness* (als in het niet vanzelfsprekend verbonden zijn met een territoire) centraal staat. Enkel op deze wijze wordt het ware gezicht van de dagelijkse werkelijkheid zichtbaar en ontstaat de mogelijkheid een menselijker beleid te creëren dat stroomlijnt met de realiteit van hen die leven tussen grenzen. Het hebben van de juiste papieren dient geen voorwaarde te zijn om een volwaardig bestaan te kunnen hebben. Alleen dan vinden de informanten en degenen in een vergelijkbare situatie hopelijk op een dag een plek op deze wereld.

BIBLIOGRAFIE

Abu-Lughod, L.

2008 *Writing Women's Worlds: Bedouin Stories*. Berkely: The University of California Press.

Agamben, G.

2000 *Means Without End: Notes on Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

2002 [1995] *Homo sacer. De soevereine macht en het naakte leven*. Amsterdam: Uitgeverij Boom/Parrèsia

Amnesty International

2010 *Vreemdelingendetentie: in strijd met mensenrechten*. Amsterdam: Amnesty International.

Arendt, H.

1968 [1951] *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: The World Publishing Company.

Bauman, Z.

1998 *Globalization; the Human Consequences*. New York: Colombia University Press.

2004 *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.

2011 *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U.

2003 'Towards a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent.' *Constellations* 10 (4): 453-468.

Benhabib, S.

2001 *Transformations of Citizenship: Dilemmas of the Nation State in the Era of Globalization*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

2004 *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blackwell, R.D.

1993 'Disruption and Reconstitution of Family, Network and Community Systems Following Torture, Organized Violence and Exile.' In: *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes*. J.P Wilson & B. Raphael (eds.). Pp. 733-741. New York: Plenum Press.

- Boeije, H.
2010 *Analysis in Qualitative Research*. Los Angeles e.a.: Sage.
- Boyle, P., Halfacree, K. & V. Robinson
1998 *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Pearson Prentice Hall
- Borren, M.
2008 'Towards an Arendtian Politics of In/Visibility on Stateless Refugees and Undocumented Aliens.' *Ethical Perspectives: Journal of the European Ethics Network* 15 (2): 213-237.
2012a 'Wie en waar is de onuitzetbare? Een Arendtiaans perspectief.' *Humanistiek* 51-52 (13): 62-77.
2012b 'Wie en waar is de onuitzetbare? Een politiek-filosofisch perspectief.' (gepresenteerd tijdens de werkconferentie Onuitzetbaarheid Humanistisch Verbond, Den Haag, 24 januari 2012).
2013 'Illegaliteit en de politiek van on/zichtbaarheid', Themabijeenkomst 'Onuitzetbaren'. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek, 19-03-2013.
- Brettell, C.B.
2002 'The Individual/Agent and Culture/Structure in the History of the Social Sciences.' *Social Science History* 26 (3): 429-445.
- Bruner, E. M.
1984 'Introduction: The Opening Up of Anthropology.' In: S. Plattner & E.M. Bruner (eds.), *Text, Play and Story: The Construction and Reconstruction of Self and Society*. Washington: American Ethnological Society.
- Castles, S. & M.J. Miller
2009 *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan
- Colson, E.
2003 'Forced Migration and the Anthropological Response.' *Journal of Refugee Studies* 16(1): 1-18.
- Devisch, I. & Nanda Oudejans
2011 De grenzen van de gemeenschap: over immigratie en de hedendaagse democratie. *Res Publica* 53 (1): 65-90.
- Donnan, H. & T.M. Wilson
1999 *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford & New York: Berg.

DT&V

z.j. Laissez-passer.

http://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/Terugkeer_en_vertrek/Terugkeerproces/Reismogelijkheden/laissez-passer.aspx (geraadpleegd op 12 juni 2013).

Engbersen, Godfried

2009 'De uitvoering van het Nederlandse illegalenbeleid. Gedogen uit mededogen en onvermogen' In: *Fatale Remedies: over onbedoelde gevolgen van beleid en kennis*. Engbersen, G. Pp. 155-170. Amsterdam: Pallas Publications.

Engbersen, G. & D. Broeders

2009 'The State Versus the Alien: Immigration Control and Strategies of Irregular Immigrants.' *West European Politics* 32 (5): 867-885.

Engbersen, G. & J. Burgers

2000 'De ongekende stad: illegale migranten in Nederland.' *Migrantenstudies* 16 (2): 69-80.

Eurostat

2012 Asylum Statistics.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Asylum_statistics#Further_Eurostat_information (geraadpleegd op 26 juli 2013).

Faist, T.

2009 'Diversity - a New Mode of Incorporation?' *Ethnic & Racial Studies* 32(1):171-190.

Fassin, D.

2005 'Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France.' *Cultural Anthropology* 20 (3): 362-287.

George, R. A. & M. O. Jones

1980 *People Studying People: The Human Element of Doing Fieldwork*. Berkeley: The University of California Press.

Ghorashi, H.

2003 'Iraanse vrouwen, transnationaal of nationaal? Een (de)territoriale benadering van "thuis" in Nederland en de Verenigde Staten.' *Migrantenstudies* 19 (3): 140 – 155.

2003 *Ways to Survive, Battles to Win: Iranian Women Exiles in the Netherlands and the United States*. New York: Nova Science Publishers.

- Van der Heijden, P., Cruyff, M. & G. van Gils
 2011 *Schattingen illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen*. Utrecht: WODC.
- Hindess, B.
 2004 'Citizenship for All.' *Citizenship Studies* 8 (3): 305-315.
- Humanistisch Verbond
 2010 *Onuitzetbaar: Morele Vragen over het Vreemdelingenbeleid*. Amsterdam: Humanistisch Verbond.
- Inda, J. X. & Rosaldo, R.
 2008 'Tracking Global Flows.' In: *The Anthropology of Globalization: A reader*. Inda, J.X. & Rosaldo, R. (eds). Pp. 3-46. Malden: Blackwell Publishing.
- International Organisation for Migration (IOM)
 2008 *Out of Sight: Research into the Living Conditions and Decision Making Process of Irregular Migrants in the Main Cities of The Netherlands, Germany and Austria*. Den Haag: International Organisation for Migration.
- Jager, H. e.a.
 2004 *Grondbeginselen der sociologie*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Justitia et Pax
 2010 *Humaniteit in vreemdelingenbewaring: ervaringen van het r.-k. justitiepastoraat*. Den Haag: Justitia et Pax.
 2012 *Effect door respect: alternatieven voor vreemdelingenbewaring in Nederland*. Den Haag: Justitia et Pax
- Khosravi, S.
 2010 *Illegal Traveller: An Auto-Ethnography of Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kox, M.
 2010 *Het leven gaat door: een onderzoek naar de effecten van het illegalenbeleid op het leven van uitgeprocedeerde asielzoekers in Utrecht*. Utrecht: Stichting Los.
- Krause, M.
 2008 'Undocumented Migrants: An Arendtian Perspective.' *European Journal of Political Theory* 7 (3): 331-348.

Lammers, G. E.

2006 *War Refuge and Self: Soldiers, Students and Artists in Kampala, Uganda.* Amsterdam: Thela Thesis.

Leerkes, A. & Dennis Broeders

2013 *Deportable and Not so Deportable: Formal and Informal Functions of Administrative Immigration Detention.* In: *The Social, Political and Historical Contours of Deportation.* Anderson, B. (eds). Pp. 79-104. New York: Springer Science + Business Media.

Malkki, L.

1992 'National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees.' *American Anthropological Association* 7(1): 24- 44.

1995a *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania.* Chicago: Chicago Press.

1995b 'Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things.' *Annual Review of Anthropology* 24: 495-523.

Nationale Ombudsman

2012 *Vreemdelingenbewaring: strafregime of maatregel om uit te zetten – over respect voor mensenrechten bij vreemdelingenbewaring.* Den Haag: Nationale Ombudsman.

Nordstrom, C.

2007 *Global Outlaws: Crime, Money, and Power in the Contemporary World.* Berkeley: University of California Press.

Oudejans, N.

2011 *Asylum: A Philosophical Inquiry Into the International Protection of Refugees.* Phd. proefschrift, Tilburg University.

Van der Pijl, Y. & D. Raven

2009 *Inleiding.* In: *Antropologische vergezichten: Mondialisering, Migratie en Multiculturaliteit.* Van der Pijl e.a., eds. Pp. vii-xxxv. Amsterdam: Aksant.

Ravenstein, E.G.

1885 'Laws of Migration.' *Journal of the Statistical Society* 46: 167-235.

Rijksoverheid

z.j. a Terugkeerbeleid.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/terugkeer-vreemdelingen/terugkeerbeleid> (geraadpleegd op 26 juli 2013).

z.j. b Asielzoekers.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/asielbeleid/asielzoekers> (geraadpleegd op 7 juni 2013)

Roholf, H. & Adriana Jasperse

1996 'Gedwongen migratie, verlies en cultuur.' *Medische Antropologie* 8 (1): 78 – 86.

Sandelowski, M.

1991 'Telling Stories: Narrative Approaches in Qualitative Research.' *Journal of Nursing Scholarship* 23 (3): 161-166.

Scheper-Hughes, N.

1995 'The Primacy of the Ethical: Propositions for a Millitant Anthropology.' *Current Anthropology* 36 (3): 409-440.

Schmidt, Annie M.G.

1983 *Otje*. Amsterdam: Querido Kind.

Spijkerboer, T.

2012 'Uitzetten lukte niet, dus...' *NRC Handelsblad*, 15 november.

2013 'Wij zijn hier. Gelijke behandeling van niet uitzetbare vreemdelingen?' (Gepresenteerd tijdens Artikel-1 lezing 2013, Universiteit Utrecht, 22 maart 2013).

Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen Utrecht (SNDVU)

2012 *Jaarverslag 2012*. Utrecht: Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen Utrecht.

2013 Betreft: Inval door politie in locatie van Noodopvang in Utrecht.
<http://www.sndvu.nl/index.html> (geraadpleegd op 14 juni 2013)

Stronks, M.

2013 'Marginalen in de Onderwereld: Schuilen in het Schimmenrijk.' *Groene Amsterdammer* 137 (10): 18-21.

Tsing, A.L.

2005 *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.

UNHCR

- 2011 *Back to Basics: The Right to Liberty and Security of Person and 'Alternatives to Detention' of Refugees, Asylum-Seekers, Stateless Persons and Other Migrants*. Genève: United Nations High Commissioner for Refugees.
- 2012 *UNHCR Global Trends 2012 - Displacement: The New 21st Century Challenge*. Genève: United Nations High Commissioner for Refugees.

United States Department of State

- 2012 *China (includes Tibet, Hong Kong, and Macau) 2012 Human Rights Report*. Washington D.C.: Bureau of Democracy, Human Rights and Labor.

BIJLAGE I
INFORMANTENLIJST

Abdourahamane

Geslacht: man
Leeftijd: 41 jaar
Ongehuwd, zoon van zeven jaar.
Land van herkomst: Sierra Leone
Religie: moslim
Verblijft tien jaar in Nederland

Abou

Geslacht: man
Leeftijd: 26 jaar
Ongehuwd
Land van herkomst: Sierra Leone
Religie: christen
Verblijft tien jaar in Nederland

Alusine

Geslacht: man
Leeftijd: 28 jaar
Ongehuwd
Land van herkomst: Sierra Leone
Religie: christen
Woont 12 jaar in Nederland

Daniel

Geslacht: man
Leeftijd: 25 jaar
Land van herkomst: Eritrea
Ongehuwd
Religie: christen
Verblijft bijna vier jaar in Nederland

Francis

Geslacht: man
Leeftijd: 28 jaar
Land van herkomst: Liberia
Ongehuwd
Religie: christen
Verblijft tien jaar in Nederland

Ishmael

Geslacht: man
Leeftijd: 24 jaar
Land van herkomst: Sierra Leone
Ongehuwd
Religie: christen
Verblijft ruim twee jaar in Nederland

Kodjivo

Geslacht: man
Leeftijd: 27 jaar
Ongehuwd
Land van herkomst: Togo
Religie: christen
Verblijft twaalf jaar in Nederland

Maria

Geslacht: vrouw
Leeftijd: 32 jaar
Ongehuwd
Land van herkomst: Eritrea
Religie: christen
In Nederland twee jaar in Nederland

Ming

Geslacht: man
Leeftijd: 36 jaar
Land van herkomst: China
Ongehuwd
Religie: onbekend
Verblijft bijna 20 jaar in Nederland

Mohamed

Geslacht: man
Leeftijd: 27 jaar
Ongehuwd
Land van herkomst: Guinee
Religie: Moslim
Verblijft 12 jaar in Nederland

Oumar

Geslacht: man

Leeftijd: 28 jaar

Ongehuwd

Land van herkomst: Guinee

Religie: moslim

Verblijft 13 jaar in Nederland

Serge

Geslacht: man

Leeftijd: 41 jaar

Ongehuwd

Land van herkomst: Togo

Religie: moslim

Verblijft bijna 11 jaar in Nederland

NOTEN

¹ Illustratie voorblad is eigen bewerking van afbeelding op:

http://wallpaperswide.com/birds_on_telephone_wire-wallpapers.html

² De namen van de informanten zijn om privacy redenen gefingeerd, met uitzondering van een aantal informanten die expliciet hebben gevraagd hun echte naam te gebruiken.

³ Uitgeprocedeerd is een verwarrende term. Waar het om gaat is dat de eerste asielaanvraag is afgewezen. Op dat moment wordt een persoon bestempeld als “uitgeprocedeerd”. Echter, een “uitgeprocedeerde” kan nog in hoger beroep gaan (maar moet deze uitspraak buiten Nederland afwachten) of een nieuwe asielaanvraag indienen. In die zin is een persoon dus niet letterlijk uitgeprocedeerd.

⁴ Terugkeer naar China blijkt erg complex, zo niet onmogelijk. Zo stelt het US State Department Country Report on Human Rights (2012): “The government continued to refuse reentry to numerous citizens who were considered dissidents, Falun Gong activists, or ‘troublemakers’.”

⁵ De cijfers van het aantal afgewezen asielaanvragen in 2012 zijn nog niet bekend.

⁶ Sinds 1999 is de Notie Terugkeerbeleid van kracht. Hiermee is de verantwoordelijkheid voor terugkeer verschoven van de overheid naar de vreemdeling wiens asielverzoek is afgewezen (Kox 2010).

⁷ Cijfers zijn gebaseerd op een schatting uit 2009; dit zijn de meest recente cijfers die beschikbaar zijn.

⁸ Kijkend naar de cijfers is het belangrijk op te merken dat het hier niet enkel gaat om voormalig asielzoekers, maar ook andere ongedocumenteerde migranten die bijvoorbeeld afkomstig zijn uit zogenoemde “niet-asiellanden”. Binnen deze thesis staan specifiek de uitgeprocedeerde asielzoekers centraal.

⁹ Op de cijfers die in dit rapport zijn gepresenteerd, wordt ook kritiek geuit. Zo uit een medewerker van Stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (LOS) haar zorgen over de betrouwbaarheid van de cijfers, onder andere omdat “de aannames bij de telling gedaan zijn op basis van politiecijfers.”

¹⁰ Voor meer informatie: NOS, ‘Illegaliteit strafbaar; kinderpardon’, NOS <http://nos.nl/artikel/434626-illegaliteit-strafbaar-kinderpardon.html> (geraadpleegd op 29 oktober 2012).

¹¹ Voor meer informatie: Colette van Nunen, ‘Helpt afgewezen asielzoekers belandt op straat’, NOS <http://nos.nl/audio/432626-helpt-afgewezen-asielzoekers-belandt-op-straat.html>
Of: Marije Willems, ‘Drie scenarios voor uitgeprocedeerde asielzoekers: het land uit, de straat op of detentie, nrc.nl <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/11/30/drie-scenarios-voor-uitgeprocedeerde-asielzoekers-het-land-uit-de-straat-op-of-detentie/>

¹² Voor meer informatie: NOS, ‘Asielzoekers Schiphol eten niet’, NOS <http://nos.nl/artikel/503641-asielzoekers-schiphol-eten-niet.html> (geraadpleegd op 5 mei 2013)
Zie ook: NOS, ‘Ook asielzoekers Rotterdam in hongerstaking’, NOS <http://nos.nl/op3/artikel/504159-ook-asielzoekers-rotterdam-in-hongerstaking.html> (geraadpleegd op 7 mei 2013).

¹³ Positie is de plaats die een persoon binnen de maatschappij inneemt in verhouding tot anderen (Jager e.a. 2004: 349).

¹⁴ Hierbij moet worden opgemerkt dat in de periode van 1910 tot 2000 de wereldbevolking ook verdrievoudigd (van 1,6 naar 5,3 miljard). Echter, migratiestromen zijn in deze zelfde tijdspanne bijna verzesvoudigd (Benhabib 2004:5).

¹⁵ Het begrip vluchteling wordt binnen deze thesis niet zozeer in positiefrechtelijke zin gebruikt, maar gaat uit van het gegeven dat een persoon geen wederkerige relatie heeft met de overheid in het land van herkomst en zich daardoor genoodzaakt voelde te vluchten.

¹⁶ Baumans typologie van *tourists* en *vagabonds*, leert ons dat keuzevrijheid een intrinsiek onderdeel is van mobiliteit. Met andere woorden: mobiliteit is een belangrijke stratificerende factor binnen de huidige wereld.

¹⁷ Voor uitleg over de historie van het natie-staatsysteem en burgerschap zie Hindess (2004).

¹⁸ Het is hierbij belangrijk op te merken dat de natie-staat niet enkel binnen maatschappelijk-politieke vertogen hoogtij viert. Ook in wetenschappelijke discoursen is dit orgaan van sociaal-politieke organisatie nog regelmatig dominant, zo geeft onder andere de Duitse socioloog Ulrich Beck (2003) aan. Sociaal wetenschappers stellen samenlevingen nog te vaak gelijk aan “natie-staat samenlevingen” (Beck 2003: 454). In zijn *New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent*, benoemt Beck dit als *methodological nationalism*. Hij pleit ervoor dat ook wetenschappers hun “natie-staat-bril” afzetten, om zo beter inzicht te kunnen verschaffen in de sociale werkelijkheid. Slechts door af te stappen van het “natie-staat denken” is het mogelijk meer zicht te krijgen in het leven van de *vagabonds* (Bauman 1998) en *global outlaws* (Nordstrom 2007) en daarmee op de dagelijkse realiteit. Hier wil ik aan toevoegen dat niet moet worden vergeten dat de natie-staat tegelijkertijd wel een hele grote rol speelt in het leven van mensen.

¹⁹ SNDVU heeft een beperkte hoeveelheid betaalde krachten (zes) en werkt daarnaast voornamelijk met vrijwilligers; eind 2012 waren er tien vrijwilligers actief (SNDVU 2012).

²⁰ De cliënten van SNDVU krijgen, naast opvang en juridische begeleiding, tweewekelijks leefgeld waarmee zij in hun basisbehoeften kunnen voorzien.

²¹ In 2012 had de stichting 21 opvanghuizen ter beschikking. Op 31 december 2012 bestond het cliëntenbestand van SNDVU uit 65 mannen, 21 vrouwen en negen kinderen. Daarvan zijn er aanzienlijke groepen mensen uit China (tien), Guinee (veertien) en Sierra Leone (twintig) (SNDVU 2012: 2-3). Daarbij is er onderscheid te maken tussen volwassenen en zogenoemde *ex-ama*'s; de laatste zijn op minderjarige leeftijd naar Nederland gekomen en mochten ondanks een negatief asielbesluit tot hun achttiende in Nederland verblijven.

²² Dit wil niet zeggen dat ik helemaal van de interviewmethode ben afgestapt. Op het moment dat er een zekere mate van *rapport* was opgebouwd, zijn interviews ingezet ter controle van de data die door middel van andere methoden zijn verzameld.

²³ Dit ontkracht eveneens de aanname dat informanten die zich in een kwetsbare situatie bevinden, enkel gemarginaliseerde en passieve slachtoffers zouden zijn (Lammers 2006). Het toont de invloed, ofwel *agency*, die mensen hebben met betrekking tot hun eigen leven (ofwel: *hun* verhaal).

²⁴ Hoewel de verhalen gepresenteerd in deze thesis tot stand gekomen zijn in dialoog, zal ik de

verhalen van mijn informanten nooit volledig kunnen duiden. Het is voor mij als antropoloog, die toch altijd (gedeeltelijk) buitenstaander blijft, niet gelukt een complete *insiders view* te verkrijgen. Dit komt mede door de (onvermijdelijke) kloof die er altijd is geweest tussen de informanten en mijzelf als mens en onderzoeker. Ik heb namelijk nooit in een vergelijkbare leefsituatie gezeten waarbij ik mijn familie verloor, op de vlucht moest voor oorlog en ander geweld, of niet welkom was in een ander land. Deze kloof bezorgde mij niet zelden een onbehaaglijk gevoel, wanneer ik weer terug ging naar mijn huis, familie en vrienden; naar mijn eigen veilige leventje. Daarbij was ik bezig met een onderzoek dat onder andere het doel had om mijn masterdiploma te halen; dit terwijl ik verhalen te horen kreeg van jonge mannen en vrouwen van mijn leeftijd, die niet eens de mogelijkheid hebben hun basis- en middelbareschooldiploma te behalen. Ik vond het bijna beschamend; het voelde gênant om deel uit te maken van een “ogenschijnlijk beschaafde samenleving” die ondertussen dergelijke ongelijkheid toelaat.

²⁵ De verhouding tussen mij als onderzoeker enerzijds en de informanten anderzijds, heeft er ook toe geleid dat het mijns inziens onvermijdelijk is om mijzelf als onderzoeker zichtbaar te maken binnen dit onderzoek. Normaliter ben ik hier geen voorstander van, maar in dit geval denk ik dat het van belangrijke toegevoegde waarde kan zijn. Enerzijds omdat ik, als belangrijkste onderzoeksinstrument, ongetwijfeld van invloed ben geweest op de verzamelde data. Daarbij omdat mijn eigen leven niet kan worden losgekoppeld van het leven van de informanten. Juist doordat ik in “mijn eigen stad” Utrecht ben gebleven en het contrast tussen onze levens zo groot is. Dit is evenwel een belangrijk empirisch gegeven; het illustreert enerzijds het leven binnen de *polis* (mijn eigen leven), tegenover het leven buiten de *polis* (het leven van de informanten).

²⁶ Definitie verleden, heden, toekomst: <http://www.vandale.nl>

²⁷ Tijdens het WK voetbal in 2010 droegen een aantal spelers van het Nederlands Elftal, waaronder Wesley Sneijder, zogenoemde “balansbandjes”: een polsband die diende voor extra balans, kracht en lenigheid.

²⁸ Tijdens gesprekken met informanten werden vaak meerdere talen door elkaar gesproken, waarvan hoofdzakelijk Engels en Nederlands. De citaten in deze thesis zijn mijn vertaling.

²⁹ De acht stadia die typerend zijn voor het proces dat vluchtelingen doormaken, zoals beschreven door Boyle e.a. (1998: 191), zijn: 1) De perceptie dat er dreiging heerst; 2) Het besluit te vluchten; 3) Een periode van extreem gevaar voorafgaand aan de uiteindelijke vlucht; 4) Aankomst veilige bestemming, vaak gepaard gaande met tijdelijk gevoel van euforie; 5) Leven in een opvangkamp; 6) Verdere migratie naar een derde land; 7) Het aanvankelijke proces van hervestiging in het land van aankomst, vaak gekenmerkt door desoriëntatie en een gevoel van verlies; 8) Midden tot eindfasen van hervestiging, met vaak een hernieuwde drijfveer een nieuw bestaan op te bouwen.

³⁰ In origineel gebruik gaat het *push-pull* principe (Ravenstein 1885) er vanuit dat het individu een rationele actor is, enkel op inkomensverschillen reagerend. Hier is vanuit meerdere wetenschappelijke hoeken kritiek op gekomen. Hoewel het idee van aantrekkings- en verdrijvende krachten bij het bestuderen van migratieprocessen erg nuttig is, moet worden erkend (specifiek binnen deze thesis) dat dit verder gaat dan alleen het economische vlak. Hierbij is het eveneens belangrijk te beseffen dat individuen geen geïsoleerde actoren zijn, maar altijd handelen binnen een sociale context (van families, huishoudens, samenlevingen) (Boyle e.a. 1998; Castles & Miller 2009 [1993]).

³¹ Er zijn gevallen bekend waarbij mensen hun onuitzetbaarheid zelf in de hand hebben gewerkt, door bijvoorbeeld hun identiteitspapieren zoek te maken (het zogenoemde *identity stripping*). Anderen zijn klemgeraakt in de bureaucratie van hun land van herkomst en kunnen er dus niks aan doen (Spijkerboer 2012). Zoals Yunis, een uitgeprocedeerde asielzoeker die zich heeft opgeworpen als woordvoerder van

de Amsterdamse vluchtkerk (devluchtkerk.nl), aangeeft: “Ik ben in Zuid-Sudan geboren, daar heb je geen paspoort nodig. Ik ben met de boot naar Nederland gekomen, ook dat ging zonder paspoort. Maar nu heb ik wel een paspoort nodig, anders wil de Sudanese ambassade geen papieren afgeven.”

³² Het Humanistisch Verbond maakte de schatting van het aantal onuitzetbaren op basis van vertrekcijfers uit vreemdelingenbewaring in 2009.

³³ In dit hoofdstuk is betoogd dat terugkeer complex is. Het is niet de bedoeling te impliceren dat terugkeer geheel onmogelijk is. Er zijn namelijk weldegelijk personen die (met perspectief) terugkeren. Zo helpt ook de Noodopvang bij terugkeer, wanneer dit resulteert in een beter toekomstperspectief voor een persoon. Zo sprak ik Sam vlak voor zijn terugkeer naar Angola: “Eigenlijk vind ik het wel leuk dat ik nu weer terug kan. Ik ben twaalf jaar in Nederland, maar mag hier niks. Hopelijk kan ik daar weer iemand zijn.”

³⁴ Een vreemdeling die geen geldig reisdocument (meer) heeft, dient zelf een vervangend reisdocument aan te vragen bij de diplomatieke vertegenwoordiging van zijn land. Als hij dat niet wil of het hem niet lukt, vraagt de Dienst Terugkeer en Vertrek (DT&V) namens de vreemdeling een vervangend reisdocument aan. Dit is een laissez-passer, een reisdocument waarmee de diplomatieke vertegenwoordiging van een land een onderdaan in staat stelt eenmalig terug te reizen naar het betreffende land (DT&V z.j.).

³⁵ De vermeende uitzetting van Serge staat niet op zichzelf. Een medewerker van SNDVU stelt dat het verhaal plausibel is: “Het is niet de eerste keer dat een dergelijk verhaal mij ter ore komt.” Ook verschijnen in de media steeds meer berichten over mislukte uitzettingen. Zie bijvoorbeeld het artikel ‘Ik wil hier weg, ik heb hier geen toekomst’, door Anneke Stoffelen uit de Volkskrant van 2 juli 2013.

³⁶ Zie voor meer informatie: NOS, ‘Illegaliteit strafbaar; kinderpardon’, NOS
<http://nos.nl/artikel/434626-illegaliteit-strafbaar-kinderpardon.html> (geraadpleegd op 29 oktober 2012)

³⁷ Zie voor meer informatie: Kamerstuk II 2012/2013, 33 521, nr. 2.
Zie ook: Marije Willems, ‘Teeven wil boete voor illegalen tot maximaal 3900 euro’, nrc.nl
<http://www.nrc.nl/nieuws/2012/12/14/teeven-wil-boete-voor-illegalen-tot-maximaal-3900-euro/> (14 december 2012)

³⁸ Er is onderscheid te maken tussen twee vormen van vreemdelingendetentie. 1. *Pre-admission detention*, waar buitenlanders worden vastgehouden die bij de grens niet worden toegelaten tot een grondgebied 2. *Pre-expulsion detention*, waar buitenlanders worden vastgehouden die zich niet langer legitiem op een grondgebied bevinden (Leerkes & Broeders 2013: 80). Binnen deze thesis gaat het met name over de tweede vorm van vreemdelingendetentie.

³⁹ Voor meer informatie over de Vreemdelingencirculaire 2000 zie:
DT&V, ‘Vreemdelingencirculaire 2000’, DT&V
<http://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/Kennisbank/wettenenregels/#paragraaf3>
Zie ook:
Overheid.nl, ‘Wetten en regelgeving: Vreemdelingencirculaire 2000’, Overheid.nl
http://wetten.overheid.nl/BWBR0012287/geldigheidsdatum_03-08-2013

⁴⁰ Engbersen spreekt vooral over illegalenbeleid in algemeen, waar deze thesis met name gaat over uitgeprocedeerde asielzoekers.

⁴¹ Hierop zijn uitzonderingen, zo ontvangen bijvoorbeeld gezinnen met kinderen afwijkende bedragen.

⁴² Zie voor meer informatie: Lex Boon, ‘Ook asielzoekers in Rotterdam in hongerstaking’, nrc.nl <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/05/07/ook-asielzoekers-in-rotterdam-in-hongerstaking/> (7 mei 2013).

⁴³ Just be yourself – Alusine

⁴⁴ Never stop trying – Alusine

⁴⁵ Never stop trying – Alusine

⁴⁶ Hiermee doelt zij op haar huisgenoten; vrouwen die eveneens een geschiedenis van vluchten en afgewezen asielaanvragen kennen.